Budzynovs'kyi, Viacheslav
Ni parubky, ni vdivtsi;
Pol'ovannia

PG
3948
B73N5

From the Collection
of the late

JOHN LUCZKIW

В. БУДЗИНОВСЬКИЙ.

Ні парубки, ні вдівці.

і

Польовання.

ЦІНА 35 ЦЕНТІВ

Накладом і друком "Народнього Слова,"
527 Second Avenue - Pittsburgh, Pennsylvania.

В. БУДЗИНОВСЬКИЙ.

Ni

Ні парубки, ні вдівці.

—:і:—

Польовання.

ЦІНА 35 ЦЕНТІВ

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

Накладом і друком "Народнього Слова,"
527 Second Avenue - Pittsburgh, Pa.

UKRAINIAN NATIONAL AID ASSOCIATION OF AMERICA

JUL 15 1948

AUG
8
1983

PG
3948
B73 N5
1920

О татарськім боці Дніпра, в половині дороги з Олешок до Каховки ночувала чумацька валка, щоби, скоро засвитає, пробратися на запорожський бік. Під конвоєм двацяти зазброєних молодих козаків ішло тринацять великих маж тягнених волами. Десять маж було навантажених солею. Дві мажі везли подорожний запас валки. Валка мусіла мати великий запас харчів, бо кромі двацяти козаків, треба було прохарчувати ще погоничів і двох отаманів. Чумаки брали з собою головно кашу, вялену рибу і вялене мясо. Валка мусіла мати також запас сіна для волів і коний, бо не вся дорога йшла зеленими степами і лісами, де худоба малаби свіжу, зелену пашу. Саме тепер перебули такий сухий безтравний татарський степ. На тринацятій мажі, вже до половини опорожненій з сіна, лежав недужий отаман валки, Осип Їжук.

Тому десять років, цебто в 1638 році Осип Їжук був сотником в чигиринськім полку реєстрових козаків. Реєстровими звалися ті козаки України, з яких Польща потворила державні полки, даючи їм і їх родинам "козачі привілеї." Вони, хоч би й не були шляхтичами, не робили панщини, були необмеженими власниками своїх земель, їх не судив шляхтич, ні королівський староста, а власний козачий суд. По невдачнім повстанню козацтва, до якого пристали також реєстрові полки, сильно обчімхано

козаків з тих привілеїв. Кромі того реєстрові козаки втратили свою власну старшину. На полкових старшин реєстрові дістали самих Ляхів. Також майже всіх сотенних старшин заступлено Ляхами. Тоді й Їжука скинули з сотництва. На його місце прийшов Богдан Хмельницький, який до повстання був полковим старшиною, бо полковим писарем.

Їжука не дуже стурбувала втрата сотниківства. Він пристав був до реєстрових не для хліба і не на те, щоби дістати козачі привілеї. Ніякий шляхтич ніякий староста не мав до него права, бо мав хату і добрий шмат землі. Непосидючому ремесло гречкосія не дуже було до вподоби, отже всю господарку в хаті здав на жінку. Сам промишляв на уходах і чумакував. В його сторонах було ще дуже мало народу а дуже богато дикого звіра. Отже Їжук в зимі полював на кожухи, в літі чумакував. На уходах промишляли також всі сусіди Їжука. Коли прийшла весна, Їжук вантажив на мажі всю свою зимову працю і працю сусідів, та їхав у Крим. На кримських торгах продавав кожухи і за частину придбаного гроша купував сіль, та привозив її на Україну. Мав щасливу руку, бо його валка ніколи не впала в руки степових розбишак, чи на власну руку воюючих татарських чамбулів. Аж коли жінка вмерла йому, він і ті промисли покинув. Свій маєток винаймив другому на цілих десять років, вісімлітнього синка Петра дав до Київа на науку, сам вступив до реєстрових козаків, де згодом вийшов на сотника.

Втративши сотниківство, Їжук цілком покинув службу і вернув на батьківщину. Господарку далі лишив у руках орендаря, бо його ще й тепер тягло на уход, тягло чумакування. Він знов став полюва-

ти і їздити по сіль. Від двох років Їжук мав спільника, Івана Кострубу. З тим Кострубою зійшовся був на уходах. Заприязнився з ним і взяв його до спілки. Коструба добрий був товариш, ще ліпший спільник. Тому рік вернув до хати син Їжука, Петро. Батько зараз першої днини сказав йому:

— Роззирайся за дівчиною. Як знайдеш гідну, хоч би й бідну, то, про мене, оженися й зараз передам тобі господарство.

Син почіхався в потилицю і каже:

— Мені ще пора женитися. Годилосьби й мені показати, що ми старинний козацький рід. Я ще ні троха не козакував.

— Ти може маєш охоту пристати до реєстрових?

— Хиба колись пізніще. Я хотівби зачати козакувати на уходах і чумакуючи. По році, двох подумаю ,що мені діяти. Чи оженитись і лишитися дома гречкосієм, чи може зголоситися до реєстру, або й чкурнути на Запороже. Мені не дуже до вподоби служба в польськім реєстрі. Я волівби козакувати на вільнім Запорожу.

Петро відповів так, неначе би читав у душі свого батька. Старого ця відповідь дуже втішила. Петро лишився при батькови. З батьком, з його спільником Кострубою і з кількома молодими уходниками, Петро цілу зиму шибав собою по лісових нетрах, полюючи на видри, бобри й инші звірі одягнені в добрі і цінні кожухи. На весну з тими кожухами і кожухами инших уходників поїхали на Кримські торги. Першим отаманом тої валки був старий Їжук, другим його спільник Коструба. Купців на свій товар не потребували шукати. На кримські тор-

ги зїздилися з усіх усюдів купці лакомі на такий товар. Приїздили Вірмени, Турки, Венеціяне, Ґенуезці, Греки, Німці і всякі инші язики. До кількох днів мажі були порожні. Тепер виповнено їх солею і деяким иншим крамом, який на Україні мож було продати легко і з добрим зиском.

По цілодневній роботі валка була готова вертати на Україну. Ще лиш переночувати нічку і на зорях рушати в дорогу. Ніч минула ,вже й сонце зійшло, а валка ще не рушила з місця. Спинила її недуга отамана Їжука, що чепилася його цілком неожидано середупівночи. Хоч ніч була тепла, він все казав, що йому зимно. Накрився двома свитками і ще трусило ним. Саме тоді ,коли гадали рушити в дорогу, показалося, що старий Їжук на коня не сяде. Не мав сили. Не було иншої ради, як похід здержати і для недужого отамана зладити леговище в мажі на сіні. З одної мажі ,через верх навантаженої пашою для волів і коний, троха сіна перекинули на иншу мажу і врешті сіна, під полотняним дахом зробили вигідне леговище. Поклали отамана і аж тоді валка рушила, з місця, та опинилася при Дніпрі. При перевозі валка ночувала, бо перевізники перевозили тільки в білу днину. Рано, скоро лиш загоріло, погоничі позапрягали воли, але валка мусіла ждати ще добру хвилю, бо порон був по тім боці. Від Запорожа надїхало якесь більше козацьке товариство і його перевозили на татарський бік.

Перший з порону на беріг зійшов старший козак з палкими очима, мабуть якийсь знатний старшина. Він зараз підійшов до візника мажі, яка стояла найблище порону і спитав?

— Ви везете сіль? Хто отаман?

— Тепер, Іван Коструба, бо перший отаман. Осип Їжук лежить в мажі недужий.

Козак неначе втішився, коли вчув імя Їжука. Він спитав живо:

— Осип Їжук? Може то цей, що колись був чигиринським сотником? Мабуть цей, бо я чув, що він чумакує. Заведи його до мене!

Козакови відповів Коструба, котрий саме надійшов і чув ту розмову:

— З ним тяжко буде розмовляти. Він баламутить. І не хоче нікого бачити на очі.

— Скажіть йому, що тут є і з ним хоче балакати його товариш, тепер чигиринський сотник Богдан Хмельницький.

Коструба пішов до мажі Їжука. Хмельницький ступав за ним. Ледви Коструба сказав недужому, який до него зголосився гість, недужий неначе нараз виздоровів. Підвівся, сів і каже:

— Нехай прийде сюди. Але зараз, поки мене знов не заморочить.

По хвили Хмельницький всунувся під полотняний дах і сів коло Їжука. Цей спитав:

— Що ти тут робиш? Чи ти вже покинув ту службу і чумакуєш?

— Ще не покинув, але мабуть покину. А може служби не покину, тільки зміню пана. Може на місце польського короля прийде гетьман.... України. Щоби не скінчилося так як тому десять років, хочу обезпечити собі поміч Кримців. Перший наш удар мусить бути такий сильний, щоби рішив усю війну. Тепер їду підмовляти Татар до спілки з нами. Може доведу до того, що хан дасть нам цілу орду. Як не те, то може відпустить мені пару мурзів. Як лиш дістану пару тисяч Татар, то з ними і з Запорожцями

рушу на Польщу. Ось що я хотів сказати тобі. Я гадаю, що й ти пристанеш до нас і поможеш нам, бодай наганяючи до нас козаків з твоїх сторін. Надіюся, що скоро подужаєш і возмешся за діло.

Іжук слухав уважно, його очі горіли несамовитим огнем. Це зворушення тимскорше вичерпало його сили. Він сумно понурив голову і пробовтав.

— Запізно! Запізно приходиш з тим до мене. Бачиш, який я. Немічний, як сповита дитина. Чую, що то приходить мій кінець. Хиба сина дам тобі. Сина, тай троха червінців. Ну, і моя пайка тої соли, що веземо, нехай піде на військо... По...пабалакай з Кострубою... З ним можеш балакати... ба... лакакати.. так як зі мною.

Недужий замовк. Похилився взад і ляг на сіно. Хвилю вдивлявся мутними очима в полотняний дах і вснув. Хмельницький висунувся з мажі і пішов до Кострубн. Побалакав з ним, сів на коня, і з цілим своїм товариством почвалав далі на Перекоп. Чумацька валка стала переправлятися на запорожський бік. На Запорожу валка йшла зразу долиною Інгулця. Давидовим бродом перейшла на той бік, перейшла ріку Інгул і зайшла аж до ріки Бог. Далі йшла горі Богом.

Отаман Іжук вже й не наглив, бо втратив усяку надію доїхати до хати живий. Погодився з гадкою, що його поховають десь по дорозі. Цілими днями спав. Як не спав, то лежав у замороці. Лиш десь колись приходили досить довгі хвилі, коли він мав ясний ум і балакав розумно. Тоді все був біля него, як не син Петро, то приятель Коструба. Одного разу балакав з Кострубою так жваво і так розумно, неначе би вже переміг свою хоробу. Коли Коструба замітив, що небезпека вже минула, неду-

жий заперечив покрутивши головою. По хвилині мовчанки сказав:

— Мені не жаль булоби вмирати, як би мене не гнобили дві думки: Одна та, що вмираю саме тепер, коли козакам потрібна кожна шабля. Друга та, що вмираю не знаючи, як Петро оженіться. Добре, чи собі на біду? Я був би тобі дуже вдячний, як би ти схотів пильнувати, щоби не взяв якої ледащиці.

Коструба хвилю подумав і каже:

— Я мав би для него дівчину. Гарна, добра і не бідна. Біда лиш в тім, що за жінкою моглаби влізти до него й свекруха. Через таку свекруху він або повісивбись, або вбив би тещу і жінку.

— Як жінка добра і розумна, то з тещою, хоч би була родом з пекла, мож дати собі раду.

— Колиж бо дівка, хоч добра і розумна, дуже привязана до мами. Все обстає за нею. Цю дівчину я нарадив би Петрови хиба аж тоді, коли би вчув, що її мамуня віддалася.

— Вона вдова?

— Вдова. Чотирикратна вдова. Її перший муж втопився. Другий повісився. Третього зігнала зі світа таксамо, як першого. Четвертий також втопився.

— Добра жінка, нічого казати. Донечка буде мабуть така як і мама.

— Донька цілком не така. Біда лиш в тім, що, як кажу, привязана до мами. Як би мама віддалася, то лишилась би зі своїм мужом і до зятя не йшла би.

— Дежби знайшовся пятий такий дурний?

— Такі дурні були і ще тепер є. Вдова ще не стара і дуже понадна. На добавок має не лиш свій власний маєток, але й маєток, який небіжчик, ще заки скочив у Дніпро, записав їй на той случай, коли би віддалася. Вже неодин сватався до неї, але вона

не хоче.

— Хиба жалує того шестого, щоби й він не втопився?

— Вона не вірить, що її муж втопився. Вона все ще надіється допитати його, або що він сам верне до неї. Але я знайду спосіб допевнити її, що вона таки справжня вдова і, коли до неї сватаються, повинна ущасливити ще й шестого.

— Сама дівчина, гадаєш, була би добра для Петра? — недужий спитав, але вже голосом слабим.

— Гадаю, що була би дуже добра. Коби лиш мама була від неї далеко.

— То козачий рід? — недужий вишептав.

Це питання було для Кострубы дуже невигідне. Щоби оминути відповідь на него, замітив.

— Нема що квапити. Петро ще дуже молодий. Йому що лиш двацять років; може й лише девятнацять. Про жіку для него ще пора думати. Подужаєш, то сам оженишь його.

Іжук послідних слів мабуть вже не чув. Розмова втомила його і він вснув. Це була послідна його розмова. Від тої хвилі він вже лиш баламутив. До дому таки недоїхав. Помер тоді, коли вони, переступивши Синюху, цю межу між Запорожем і королівською Україною, мали перед собою до своєї Вільхівки ще лиш чотири дни дороги. Поховали, поїхали далі.

У Вільхівці вже кружляли ріжні чутки: для кого трівожні, для кого підбадьоруючі. Всі чули, що на Запороже з усіх усюдів тягнуть ріжні очайдухи і люде охочі до воєнного ремесла. Одні казали, що то польський король ладить похід на Крим. Дехто шушукав, що то козаки збираються бити Польщу. Коли хто питав Кострубу або Петра Іжука, вони відпові-

дали, що то кримській орді прийде кінець. І вони оба ладилися до того походу на Крим. Збирали охочих, та запасалися збруєю, порохом, кіньми. Коструба пішов на недалеке Запороже. Петро в своїх сторонах вербував між уходниками охочих і висилав їх до Коструби. Навербовані хлопці промишляли промислом уходників. Так пройшла зима і провесна. Аж на вість про велику побіду корсунського гетьмана Б. Хмельницького під Корсунем, народ навкруги Вільхівки заметушився. З Запорожа вигребся і до Вільхівки прийшов загін козаків під отаманом Коструб'ою. Загін мав півтретясотки козаків. До Коструби пристав Петро з тою полусотнею уходників, яких він призбирав і передержав коло себе на уходах. Загін пішов далі прочищувати шлях для головної сили. Хмельницький грозив, що піде на захід і буде миритися аж тоді, коли стане над Вислою. Щоби його походу не спинювала безліч оборонних городів з ворожими ґарнізонами, ріжні власновільні загони, воюючи на власну руку, очищували шлях, руйнуючи ті городи.

Загони зложені з самих козаків, що знали воєнне ремесло, вміли орудувати збруєю, та привикли до карности, не тяжку мали роботу. Шляхоцькі двори й замки і старостинські городи не були приготовані на таке скоре поширення повстання. На добавок в їх міліціях було богато Українців. Вони може скрізь потайно помагали повстанцям, або й явно переходили до них. Коструба без великого труду і малими жертвами брав двір за двором, замок за замком, побільшаючи своє військо і запасаючися ліпшою збруєю, муніцією, харчами. Чого було забогато, відсилав Хмельницькому.

Загін увійшов у густий праліс, котрий тягнув-

ся аж до Горохова. В Горохові, край самого ліса був шляхоцький замок. Його треба було доконче взяти і зруйнувати, бо колиби Хмельницький справді пішов далі на захід, то Горохів перегороджувавби найкоротший і найвигідніщий шлях між Запорожем і Польщею. Але горохівський замок був сильний, добре заброєний і мав завзятого пана. Коструба гармати ще не мав. Гарматою запастися загадав саме у Горохові. Отаман взяв Петра Іжука на бік і стурбований каже:

— Між нашими хлопцями є такий, що знає Горохів. Нам прийдеться хиба оминути те гніздо і полишити його якому загонови, що буде мати гармату. Без гармати замку не возьмемо.

Петро, не надумуючися, відповів.

— Який той замок не скажу, бо не бачив його. Але, міркую собі, що королівський Кодак на Дніпрі був сильніщий, як якийсь там шляхоцький Горохів. Як той Кодак впав у руки козаків, то чомуби мав остоятися малий шляхоцький замок?

— Не кажу, що ніяким способом не возьмемо його. Я лиш не хочу, щоби під його мурами, лягла половина нашого товариства.

— Як не гарматою ані приступом, то треба пробувати инших способів. Може би частину міліції перетягнув на наш бік. Де той, що знає ті сторони?

Позвали до себе козака Семченка. Коструба став розпитувати.

— В міліції Горохова є православні?

— Є, але дуже мало. Там головно Мазурі і волохи.

— Православних не перетягнув би на наш бік?

— Як в инших замках і городах переходять до нас або помагають нам, то й горохівських перетяг-

нувби.

— Ти не пішов би до Горохова?

— Як прикажете, то піду. Лише не знаю, чи з тої муки буде хліб.

— Чому? Не вмієш з людьми балакати?

— Балакати вмію, але...

Козак почіхався в потилицю.

— Боїшся?

— Коли думаєте, що боюся, то піду.

В розмову вмішався Петро і спитав:

— Чи там хто знає тебе?

— Ось в тім хиба. Я зараз не сказав того, щоби ви не думали, що я страшка син і хочу викрутитися. Мене в Горохові знають, бо й я служив там пару місяців. До вас я прийшов просто відтам.

— Коли так, то ти там і показатися не смієш. Треба би післати кого иншого.

— Горохівський пан такий обережний, що тепер він чужого до замку не впустить. Як впустить його, то возьме під варту і з людьми, ще й з православними, цілком балакати не позволить.

— Чи мури замку знаєш? Може є яке слабе місце, котре можна б проломити без великих жертв?

— Знаю, що таке місце є, але не знаю точно, де воно. Те місце виміркувавби тільки такий, що знає мешкання пана. Я в світлицях не був, отже, хоч знаю, що таке місце є, не скажу, де воно. Замок з трьох сторін обливає ріка. До замку вїздиться мостом перекиненим через ріку. З заду за замком є шмат сухого ґрунту з садом. За садом непрохідне багно, за багном ліс. З ліса багном до саду і під замковий мур пробереся тільки той, що знає потайну стежку крізь багно. Я цю стежку знаю і міг би наше військо провести до саду аж під мур замку. Як би

знаття, де той мур такий тонкий, то кількома ударами довбнею вибивби діру, якою наше військо моглоби пропхатися до замку.

Коструба не довірчиво крутив головою і спитав:

— Відки ти це знаєш? І на що би в крайному мурі замку робили місце таке слабе, що його мож розбити довбнею?

—Це на те, щоби на случай якої наглої небезпеки пани могли непомітно втечи в ліс. Розкажу вам, як там є і що я про той мур знаю. Всі замкові будинки деревляні, лише вїздова башта і сам двір, де на поверсі є мешкання панства, муровані. З тих трьох боків, які оперізує ріка, замок обведений валом і частоколом. Моста через ріку до вїздової башти вже не підводять, бо щось там попсувалося і він дуже тяжкий. За те приступу до него боронять гармати і мордірі. В крайній потребі мож його спалити. Мурований двір має на долині вікна лише на подвіря. На горі вікна виходять і на подвіря і на ліс. На ліс більше як на подвіря. Коли Горохівський пан сватався, приїхав до него на обзорини його будучий свекор. Молодий показував старому замок, водив його по всіх закутинах. Одна дівка зі служби підслухала їх. Дівки всі дуже цікаві. Цікаві і довгоязикі. Шо вчула, те й розказала. Опинившися в одній кімнаті, чи в коморі зі збруєю, молодий сказав:

— Відси є потайний вихід з замку в отцей ліс, що видко з вікна. Відоймивши плиту під вікном, сходиться в малий льох без виходу. Зовнішна стіна того льоху така тонка, що вдаривши довбнею, розсипляться і зробиться вихід.”

Коструба і Петро слухали уважно. Коструба

спитав:

— А ти знаєш, котре то вікно, рахуючи з кінця?

Семченко розвів руками і відповів:

— Тожто! Тоді це не в голові було мені. Я знав, що як буду втікати з замку, то не з панських світлиць. Отже я не питав. Треба би знати, кілько вікон має кожна кімната, заки від першої зайдеш до тої з потайним виходом. Тоді під цим вікном можна би розбити мур, влізти в льох і вибивши в стіні плиту, злізти до панського мешкання. Як ні, то можна би в льох всунути барилю пороху і замок розірвати.

Петро сів на поваленого віком дуба, спер лікті на колінах, голову в долонях і щось міркував. І не слухав, що Семченко далі розказує Кострубі. Як не знав, котре то вікно над тою тонкою стіною, то решта не була цікава. Нараз Петро схопився і каже:

— Я піду! Може знайду і відрахую це вікно. Як ні, то розглянувшися на місци, може прийде мені яка инша добра гадка.

Отаманови ця гадка не дуже припала до вподоби. Він спитав.

— Ти гадаєш, що тебе, цілком чужого впустять до замку на обзорини і позволять обнюхувати всі кути?

— Я зроблюся польським шляхтичем, що втікає перед козаками. По польськи балакаю добре, бо навчився в Київі. Шляхоцькі звичаї знаю. Шляхоцьких одягів, і то не согірших, досить на наших возах.

Звернувшися до Семченка, сказав.

— Знайди мені кусень такого порохна, що в ночі світить. Може буде мені потрібне.

— Тут в лісі буде того порохна чимало, але те-

пер, в днину, як знати, що воно світить?

— Ми цю ніч ще переночуємо в лісі. Може й лісом підступимо близче під замок. Я до Горохова поїду аж завтра пополудни. Можеш відійти. Рано принеси мені порохно. Також приведи мені якого розумного і хитрого очайдуха, що не боявсьби полізти зі мною чортови в зуби.

Семченко відійшов. Отаман спитав Петра:

— Чого ти до того Горохова пхаєшся? Всякі потайні входи і виходи держаться в тайні. Ніхто чужий взагалі не сміє знати, що такий вихід є. До комнати, де той вихід, він тебе цілком не впустить.

— Як увірить, що я польський шляхтич, то чейже запросить мене до свого мешкання. Хоч би з цікавости. Схоче знати, які поступи чей робить повстання і чи йому довго ждати на облогу. Можливо, що покаже мені всі комнати свого мешкання, не виключаючи тої збройниці з камінною підлогою. Може буду мати щастє і почислю вікна. Може замаркую вікно над тим тонким муром, або яке инше місце, коли буду знати, котре воно від того вікна.

— Як замаркуєш?

— Порохном. Може буду в цій комнаті. Може тоді вікно буде відчинене. Як ні, то може сам відчиню, або будь то би нехотячи зібю. Тоді крізь вікно впущу кусник світячого порохна. Як в ночі підійдемо від ліса під замок, то порохно на земли під муром буде світити. Саме в тім місци буде та тонка стіна. Як не поталанить вкинути порохно з того вікна, то може кину з иншого, знаючи, що воно друге, або трете, чи четверте від вікна, під котрим є той тонкий мур.

— Не вірю, що будеш мати щастя.

— Як ні, то може наполохаю його так, що він залишить гадку оборони і вибереся з замку. Тепер тут в лісі взагалі тяжко вигадати щось. На місци, як розглянуся, може й почую дещо, то таки вигадаю. Наше військо треба вивести глубше в ліс, і близче до замку.

Загін рушив, полишивши на місци всі вози з погоничами і невеличкою козацькою охороною. Військо посувалося вперед дуже поволи, бо то був ліс, якого ще не калічила сокира. Це був ліс оборонний, який утруднював приступ до замку, отже його полишено таким, яким був тому сотки років. Не лиш густий, але й поперевалюваний зломами, попід які і через які треба перелазити, або обходити їх. Коли Семченко сказав, що до багна під замком є ще пів години, та що від цего місця можна йти далі хоч би й в ночі, похід задержався. Військо переночувало в лісі, не розкладаючи огнів. На другий день Петрови принесли шляхоцький одяг. Козак Варчук, що зголосився йому на товариша, дістав одяг шляхоцького гайдука. Семченко приніс кусень порохна, кажучи, що в ночі світить дуже добре. Коструба лише дивився на них і похитував головою. Взяв Петра на бік і каже:

— Я таки не вірю, що ти щось путнього зорудуєш. Одно необережне слово твоє, або Варчука і ви оба пропали. Ми втратимо тебе і шляхтич доміркується, що козаки, які важать на його замок, вже десь недалеко. Замок зможемо дістати і без твоєї гостини у Горохівського. Я майже цілу ніч не спав передумуючи ріжні пляни. Ми під самим замком. Семченко каже, що крізь багно і в ночі проведе нас під сам замок. Вікна першого поверха, то вікна мешкання.

В ночі буде там лише родина шляхтича. Як ще хто буде, то хиба лиш біла челядь. В ночі перейдемо з драбинами на сухе місце під замком. Вартових там ніколи нема. До кожного вікна приставимо драбину і нараз всіма вікнами влізеємо в мешкання, та заповнимо всі кімнати. Заким міліція схошиться і домірку-єсь, що сталося, замок вже буде в наших руках.

— Як не можна буде зробити лекшим способом, то й я за тим, щоби лізти всіма вікнами. Але, відки ви знаєте, що на поверсі за тими вікнами лише родина шляхтича? Хиба не знаєте, що по дорозі сюди ми попадали на двори або вже порожні, бо пани повтікали, або на такі, які добре приготовилися до оборони. Ми всіх подужаєм, бо на наше щастя наш загін сильний. Може й горохівський пан приготовився і цілий поверх обсадив військом? Саме того треба мені бути там, щоби знати, на що попадемо: чи сміло пхатися до вікон, чи може обережніще. Я таки піду туди. Як до вечера не верну, то це буде для вас знак, що я пропав, або що саме для вашого пляну мені треба було лишитися в замку через ніч. Кажіть робити драбини і в ночі лізьте всіма вікнами.

— Але я буду ждати на тебе лише до півночі.

Пополудни виїхав з ліса на дорогу молодий шляхтич. Одяг не святочний, але й не бідний. За ним вирнув, також на кони панський гайдук. Його одяг показував, що в послідних днях перебув неодно, та ще не було часу полатати його. Оба пустилися дорогою на горохівський замок. По дорозі Петро вчив гайдука, що і як йому балакати, коли би в замку випитували.

— Найліпше скажи, що про мене ще нічо не знаєш. Вигадай собі якесь далеке відси село і якогось пана, з котрим ти втік перед козаками і по доро-

зі згубився. Аж тому два дни ти зійшовся зі мною і я тебе взяв на службу, обіцяючи тобі десь коло якихось Бродів виклопотати у якогось мого родича ґрунт і дівку. Ти знаєш, чого туди їдемо. Отже й ти не забудь, що маєш очі і вуха. Тільки завеликої цікавости не показуй, щоби не доміркувалися, яка ти птиця. Як би мене вхопили, але ти ще мав нагоду втечи, то втікай. Тільки втікаючи, не наведи на наш табор ворогів.

— Мною не журіться. Буду з ними балакати так, що хоч би вам поховзлася нога, то не будуть мене мати за вашого спільника. Вибрешуся, не кажучи нічого на вас. Я хотівби ще одно знати. Як у инших панів, так і тут може бути між замковою челядю яка наша чесна душа. Не можна би порадити йому, щоби щось зробив у нашу користь? Ось приміром, щоби підпалив клуню, або що...

— А як побіжить з язиком до пана?

— Я вже буду знати з ким про що балакати.

— Незле було би. Але не скорше, як о півночі.

Підїхали до замкового моста. Варта бачучи, що то тільки два їздці, не спинюючи їх, впустила крізь башту на замкове подвіря. Подаючи уздечку свому гайдукови, шляхтич скочив з коня і промовив до найблищого двірського гайдука:

— Як твій пан дома, то зголоси мене до него. Скажи, що на малу хвилину поступив до него Петро Вільхівський, син шляхтича і пана Вільхівки.

Гайдук відійшов і по хвили вернув, та повів гостя до двора на гору. На горі при сходах дожидав його пан Горохівський, може сороклітний шляхтич. Ведучи гостя до світлиці, звинявся:

— Вибачайте, що не прийму вас так, як годилосьби. В моїм дворі нема ґаздині. Саме вчера вні-

хали жінка, діти, жінчина сестра, моя мама і вся біла челядь. Часи не певні. Я не міг дивитися на їх трівогу, отже вислав їх під сильним конвоєм до Львова. Я лишився боронити замок. Не покину його, хоч би надтягла не знать яка сила. Вступлюся хиба аж тоді, коли ворог вже цілком опанує його.

— Я не на то приїхав, щоби в такій грізній хвили побільшати ваші клопоти. Я також в дорозі на Львів. Моя ціла родина втікала. В метушни я згубився. Не знаючи, куди поїхав батько з родиною і челядю, я пустився сам навмання. По дорозі пристав до мене якийсь гайдук і погодував рештою хліба, який мав за пазухою. Як би не те, то я вже бувби вмер з голоду ,бо села оминаю, щоби не впасти в руки роззьвіреного хлопства.

Гайдук приніс в глиняній мисці жарену гуску і в глинянім збанку мід. Показуючи на посудину, господар сказав:

— Ось бачите, яке у мене столове срібло! Що цінніще, я вже сховав, або вислав до Львова. Ще лиш деякі дрібнички , але цінні, мушу сховати. Ходіть блище, до столової. Як ви голодні, то буде смакувати, хоч в глинянім черепі.

Петро пішов за господарем. Переходячи з комнати до комнати, Петро призправся вікнам і числив їх. Гайдук ще раз прийшов, поклав на столі хліб, поставив глиняні глечики поналивав до них і вийшов. Господар підсунув гостеви гуску під ніс. Сам лиш попивав мід. Петро цілком не був голодний. Але, коли вже сказав, що вмирав з голоду мусів їсти. Поки гість їв, господар не говорив нічого. Щораз пронизливіще вдивлявся в гостя і міркував щось. Аж коли Петро відсунув миску, господар спитав:

— Вибачайте! З котрих ви сторін? Гайдук пе-

реказав мені, що ви Вільхівський з Вільхівки, але вільха по тій великій Україні сильно розвелася. Маємо кілька Вільхівок, Вільшан, Вільшин, Вільхівців, Вільшанок...

— Я з тої, що на південь від Уманя.

— З тої, що на південь від Уманя? Я тих сторін не знаю, бо то далеко відси, а я й сюди недавно прийшов з заходу. Але я знаю одно. Я чув, що Вільхівка цілком не має пана. Від коли ви, чи ваш тато має ту Вільхівку?

— Я там вродився.

— Братанич мого шурина знає тут Вільхівку. Він хотів її вимантити для себе як нагороду держави за якісь геройства на війні.. Мабуть не підплатив, кого треба, бо з королівської канцелярії відповіли йому, що хоч Вільхівка не має шляхотського пана, то те село і його населення також не є королівщиною, отже король не має права дарувати його, хочби найбільше заслуженому.

Це, що сказав Горохівський, було правдою. Петро бачив, що засипався. Доміркувався, що господар недовіряє йому і хоче його пригвоздити. Щоби спасти себе, рішився безлично брехати. Не надумуючися, сказав:

— У вас на думці мабуть та Вільхівка, що ще по лівім боці Бога, в куті між Богом і Синюхою. Я з тої, що по правім боці Бога. То невеличке село.

Поплила розмова, але не щира. Один і другий добре думав, як питати і що відповісти. Горохівський не сумнівався, що його гість є козацьким шпіоном, що прийшов промостити дорогу війську, яке йде на Горохів. Петро думав, як би то йому з тої матні вибрехатися, або втечи; по змозі вивідавшися, котре це вікно над тонкою стіною. Щоби скорше знати, чи

прийде до своєї цілі, спитав:

— У вас харчів досить, щоби видержати довгу облогу, як би ребелізанти завзялися взяти замок? Бо гармат, без яких вашого замку силою ніхто не возьме, ті загони ріжного гільтайства не мають.

Не ждучи на відповідь, додав встаючи від стола і приступаючи до вікна:

— Цей бік мабуть цілком безпечний. Бачу, там багно. Мабуть, ще й нарошне залляне водою з ріки. Довгий цей бік замку? Мабуть самі кімнати для родини і білої челяди...

Ця цікавість гостя прийшла Горохівському в саму пору і закріпила його думку, що то шпіон. Він вже сам хотів питати гостя, чи не мав би охоти оглянути його двір. Одначе боявся, що як той не схоче, то хиба силою треба буде взяти його відси. Тепер Горохівський вже цілком сміло спитав:

— Може оглянете мій двір? Булоби розумно, якби ви переночували у мене.

— Ночувати не буду, бо мені горить земля під ногами. Двір огляну дуже радо.

Петро приступив до вікна і вихилився. Від правого угла було це шесте вікно. Відступивши від вікна, замітив байдужно.

— Виду не маєте тут ніякого. Під самим замком бурян, далі тирса і ліс.

— Але зате цей бік безпечний.

— Як то оборонний замок, то це, очивидно, важніще, як гарні види.

Господар завів гостя до другої світлиці з трьома вікнами. Далі йшли дві комнати по однім вікні і ще одна з одним вікном. У Петра заковтало серце. Ця комната була виложена камяними плитами, на стінах ріжна збруя. Від правого угла замку було тут

дванацяте вікно. Світляне порохно вже було йому непотрібне. Горохівський промовив:

— Тепер, коли всім шляхоцьким дворам грозить заглада, отця комната для мене і для моїх гостей найважніща. Може ви боїтеся ночувати у мене, гадаючи, що заки відїдете, прийде облога? Я вам покажу, що хоч би ворог вже вдерся на подвіря, ми оба спасемося.

Під вікном стояла скриня. Горохівський відсунув ту скриню на бік. З полиці взяв два залізні долота і став плиту під вікном підважуавти з двох боків. Плиту виймив і відклав на бік. Виймив ще три плити. Показалася залізна решітка, яку він підніс. Підвівся і каже:

— Бачите? То вхід до льоху. Відтам потайний льох веде до ліса. Заждіть хвильку. Запалю ліхтарню і спущу на мотузку. Побачите, як там в середині.

Петро знав, що таких потайних виходів ніхто не показує чужому. Звичайно буває так, що в родині про таке знає тільки одна особа. Колиж Горохівський, хоч ще нема крайної потреби, виявляє тайну йому, цілком чужому, то хиба тільки на те, щоби його туди заманити, або й вкинути. Всі ті думки і плян, як спасатися, лискавкою промайнули в голові Петра. Користаючи з того, що господар відвернувся засвітити ліхтарню. Петро всунув руку за пазуху, відкривши кусень порохна, розкришив його в жмени і всипав у льох. Коли налихився над отвором, побачив на дні світло. Приступив до господаря і шепнув:

— Там хтось є.

— Де?

— В льоху.

— Це не може бути!

— Хтось є, бо світиться.

Господар прискочив до отвору і нахилився над ним

— Справді світло. Слабоньке, але світло.

Він ще більше нахилився і впав у льох, бо Петро... пхнув його. Впав коміть головою. Петро хвилю наслухував, але там в низу було тихо. І не йойкнув і не застогнав. Петро клав назад решітку, повкладав плити і під вікно підсунув скриню. Все те робив супокійно, неначе дома буденну роботу. Аж коли скінчив, поляв його зимний піт і він цілий затрусився. Сів на дзиґлику, щоби утихомирити свого духа. Коли вже успокоївся, встав і відчинив вікно. Хоч це вже не конче було потрібне, викинув решту порохна. Вікно зачинив назад, але засувів не позасував. Пройшов усі комнати і у всіх вікнах повідсував засуви, так, щоби мож було з надвору легко, без гомоту і без биття шиб повідчиняти. Взяв шапку і вийшов. В дверях був ключ. Прикрутив, ключ виймив та всунув у холяву і пустився зі сходів. На долині стояв гайдук, що приніс був гуску і мід. Петро сказав йому:

— Пан переказує мною, щоби до него не заходити, бо ляг спати... У вас дуже сильний мід. Я сам не знаю, чи на коні вдержуся.

Гайдук лише усміхнувся і побіг сказати гайдукови Петра, що його пан вже відїздить. Коли Петро вийшов на подвіря Варчук вже сидів на своїм коні, держачи Петрового за уздечку. Петро скочив на коня і оба відїхали. Коли вже були далеко від замку, Варчук сказав:

— Точно о півночі буде горіти.

— Отже й ти мав щастя? Бо я ніколи не думав,

що мені піде так добре. Зразу було дуже горячо, але скінчилося ще й ліпше, як дуже добре. Замок буде наш, може й без проливу крови... Тут ми моглиби скрутити в ліс. Добре було би знати, чи за нами не слідкує хто з замку. Озиратися не хочу.

— Їдьте поволи далі. Я скочу з коня, будьтоби подивитися, чи не відпадає підкова.

— Добре. Ти порайся коло копита. Я, будьто би ждучи на тебе, також задержуся. З коня побачу далі, як ти, стоячи на земли.

Так зробили. Дорога в сторону замку була пуста. Вони всунулися в ліс і зараз попали на стежу свого загона. Позіскавували з коний, та ведучи їх за поводи, прийшли до табору. Коструба привитав Петра питанням:

— Драбини будуть потрібні? Вони вже готові. Є їх шіснацять.

Петро здивуваний, що саме шіснацять, спитав:

— Ви відки знали, що там шіснацять вікон?

Семченко був там. Не в замку, а під замком. Був на самім краю багна. Лежачи в буряні, числив вікна. Тота тонка стіна під дванацятим вікном, рахуючи від задного угла; під пятим, рахуючи від другого.

Петро лиш вилупив баньки. Не знав, що думати про це. По хвили спитав:

— Яким чудом Семченко й це підглянув? Хиба Горохівський виломився на його очах? А я гадав, що він вже й пальцем не кивне.

Отаман розсміявся і каже:

— Семченко бачив тебе у вікні. Вікно відчинилось. Ти вихилився і викинув порохно. Семченко хиба не такий дурний, щоби не вгадати причину... Чому Горохівський мав би не кивати пальцем? Зчепився з тобою і погиб? Ти як втік?

— Я цілком не втікав. Сідайте, розкажу.

Посідали на земли і Петро коротко розказав, як то було в горохівськім замку. Отаман вислухав, встав і каже. Отже ліземо драбинами?

— Та ліземо. Покищо, муру не треба розбивати.

— То зачинаймо, бо вже смеркає. Замкових треба здурити. Нехай гадають, що ворог бє на замок з фронту. Коли всі кинуться боронити міст і входову башту, нам лекше буде опанувати середину замку. Як побачать, що вони між двома вогнями, та що двір вже опанований, всі здадуться. Під браму я вислав би тебе з третиною війська. Але ти мені будеш тут потрібний. Лише один ти знаєш, як непомітно і без гамору провести нас крізь замкові комнати і вивести на подвіря.

— Вишліть Варчука.

— Він хитрий хлоп і не страшка син, але до такої роботи у него ще замало досвіду... Кортілоб мене раз в життю по злодійськи влізти в чужу хату вікном, але бачу, що цим разом треба буде дверми, застукавши до них.

Добалакалися до того, що до замкових вікон поведе козаків Петро. Сам отаман возьме третину війська і під проводом Варчука підійде під браму замку. Коструба зараз відділив свою третину і відійшов. Козаки Петра пройшли решту ліса аж до багна. Щоби лекше було пройти стежку крізь багно, яку знав тільки Семченко, на ту стежку покидали драбини і ступали по драбинах. Коли вже всі пройшли першу драбину, її стягали, подавали далі і клали на другім кінці. Так всі вийшли на сухе місце під замком. Надходила північ. Шіснацять драбин підвелося до шіснацяти вікон. Козаки, кожний з муш-

кетом за плечима, з пістолею в руці і з кинджалом в зубах, стали лізти в гору. Вони вже знали, що вікна лише пришерті. Вікна повідхилювалися і козаки, один по однім, всувалися до середини. В усіх комнатах мертвецька тишина. Петро добув ключа, відчинив двері від першої комнати, щоби вивести хлопців на коритар, з якого вікна входили на подвіря. Перед дверми лежав хтось. Біля него світився каганець. Петро вгадав, що то спить панський гайдук. Почув, що від другого кінця підходить хтось. Мабуть нічна варта на коритари. Світло каганця було Петрови невигідне. Схилився і згасив. Гайдука переступив обережно і вийшов на коритар. За ним висувалися инші. Якби гайдук пробудився, або коли на коритар вже будуть виходити послідні козаки, мали приказ гайдука закнеблювати і звязати. Якби боронився, заколоти. Ідучи за Петром, гусак посувався в сторону другого кінця коритаря, відки надходив вартовий. Чуючи, що хтось до него йде, вартовий гадав, що то гайдук. Він спитав тихо:

— То ти? Чи мені причулося, чи двері справді рипнули. За тобою йде хтось. Може то пан?

Було темно, отже він не бачив, хто до него підходить. Аж коли підійшов до вікна, побачив, що то ні його пан, ні гайдук. Вже запізно було робити алярм. Заки отямився, лежав на земли звязаний з затуленим ротом. Козаки поставали у всіх вікнах. Саме коли Петро хотів крізь вікно випалити з пістолі, щоби в замку викликати метушню, десь так, неначе від вїздової башти гукнув мушкетний стріл, якому відповіла сальва за замком. Одночасно в однім куті замкового подвіря зробилося ясно: в гору стрілив стовп огню. На подвіря висипалися гайдуки. Петро приказав кільком козакам випалити до них. Гайду-

ки, чуючи стріли за замком, бачучи що й з вікон двора стріляють до них, втікли з подвіря назад до своїх кватир. Петро приказав розвязати вартового. Приступив до него і каже:

— Іди до твоїх товаришів і скажи їм, що ти тут бачив. Двір в наших руках і сам пан в наших руках. Наші за замком. Міст і башта їм не опруться. І в инших будинках замку є вже наші, бо чейже огню не підклав вірний слуга пана. Перекажи гайдукам і всій панській челяди, що як здадуться, то не впаде їм волос з голови. Як будуть боронитися, то погибнуть всі. Нехай всі зараз вийдуть на подвіря. Зброю нехай покладуть на однім кінци подвіря, самі нехай зберуться на другім кінци. Гони!

Сталося, як Петро приказав. По хвили на однім кінци подвіря лежала ціла купа мушкетів, пістолів, шабель, запоясників, топорів, галябард і иншої зброї. На другім кінци зглотилася безборонна замкова челядь. На середині лежали два трупи гайдуків. Вітру не було, отже огонь не перекинувся на инші будинки і погас. Браму башти на міст відчинено і Петро з кількома козаками вийшов за замок. По хвили попав на козацьку варту. Вартовий пізнав його і каже:

— Бачу, ви мали щастя. У нас погано. Коли ми підходили до моста, вартовий побачив нас і випалив. Куля шарнула нашого отамана і він впав. Ми відповіли сальвою. Вартового взяв дідько, бо поцілений мабуть кількома кулями, впав з моста у воду. Так, що з того, коли отаман тяжко ранений. Хто зна, чи йому олово не прошибло легенів.

— Тут наша варта вже непотрібна, бо замок наш. Веди мене до отамана..

— Колиж бо отаман приказав стояти тут.

— То я тут лишу одного з моїх товаришів. Ти веди мене.

— Може нам не треба буде йти, бо бачу, що йдуть до нас.

Справді надійшло кількадесять козаків. Сказали, що отаман вислав їх під замок, кажучи, що вони може там ще потрібні. Сам отаман лишився в лісі тільки з пятьма козаками. Петро сказав їм:

— Нинішна робота в замку вже зроблена. Але ви таки йдіть туди, щоби лекше було поділитися. І виспатися всім треба і треба пильнувати полонених, щоби не зробили нам якого збитка. Випустимо їх аж тоді, коли будемо відси відходити. Я йду до отамана. Може й його возьмемо до замку. Один з вас нехай вертає зі мною, показати мені, де тепер отаман.

Петро пішов далі. Провідник завів його в гущу, де при огни, окружений кількома товаришами, лежав Коструба. Побачивши Петра, хотів підвестися, але не міг. Лише витягнув до него ліву руку. Правою, хоч не була скалічена, не міг рухати, бо боліла. Мав прострілений саме правий бік.

— Ти, Петре, мабуть в чепци родився. Коли ти відси прийшов, то замок хиба в твоїх руках. Чи богато нас те коштувало?

— Богато, бо чую, що з вами щось не добре.

— Пусте! Або присхне як на псови, або піду землю гризти. У тебе богато таких як я?

— У мене всі цілі, всі до одного.

— Ось як то на цім світі правди нема. Ти взяв такий сильний замок і тобі ні твоїм хлопцям волос не впав з голови. Я лиш підійшов подивитися на той замок. Хоч не бачив його, бо ніч темна, за одну ту цікавість дістав кулю в бік. Нема правди, тай не буде!

— Коли вам жарти в голові, то з вами не так зле.

— Зле, чи не зле, розкажи, як то було і який кінець.

Отаман вислухав і каже:

— Завтра виберемо і на вози навантажимо весь військовий запас. Там є богато зброї, є й пару гармат. Як того добра буде забогато для нас, то далі не підемо, але вернемо, щоби запас передати Хмельницькому. Приміром, гармати нам непотрібні. Хмельницькому стануть в пригоді, бо у него гармата слаба. Відходячи відси, замок зруйнуємо. Вертай до замку і отамануй за мене. Аж завтра покажеться, що зі мною буде.

— І вас возьмемо до замку. Там будете мати вигоду.

— Щоби, несучи мене, розхолітали мою рану? Мені добре тут. Лежу вигідно, рана вже не так дуже болить. Завтра знов навідайся до мене. Але аж в замку зробиш свою роботу. Іди, бо я хочу спати!

Петро вернув до замку, обставив його вартовими, роздав прикази і пішов спати.

Зараз досвіта Петро побіг до отамана. Хоч виглядав несогірше, нарікав, що рана щораз докучніща. Просив, щоби його лишити в супокою. Петро відійшов і став перешукувати замок. Взяв кількох козаків і з ними пішов на гору, щоби заглянути до Горохівського. Відоймили плити і решітку. У низ годі було зійти, бо не було сходів, ні драбини. Роззираючися по комнаті, побачили під одною стіною мотузкову драбину. При отворі був сильний гак. Очивидно на те, щоби було до чого причепити ту драбину. Причепили і спустили. Петро став сходити в низ. Один козак держав над отвором запалену ліхтарню.

З драбини Петро сходив обережно, щоби не станути на Горохівськім. Козак спустив йому на мотузку ліхтарню і сам зійшов. Горохівський лежав мертвий. Льох мав два сяжні в квадрат. Під одною стіною лежали довбня, джаґан і лопата, під другою пару скриночок і пару порожних міхів. Заглянули до скриночок. Там були панські дорогоцінности. Замок і так був на зруйнования, отже Петро хотів знати, чи зовнішна стіна справді така, як про неї розказував Семченко. Казав козакови взяти довбню і добре гепнути. Козак плюнув у руки, розмахнувся і вибив віконце. За другим разом мур посипався так, що чоловік міг вигідно пролізти. Ще пару ударів і оба вийшли на світ. Петро промовив:

— Гадаю, що того пана не лишимо тут як собаку. Треба буде поховати. Найліпше буде таки тут під замком. Тепер підемо забрати скриночки на гору, бо чей же не лишимо їх тут. Потому приведеш кількох козаків. Витягнете Горохівського і тут поховаєте. Гадаю, що нам вигідніще буде вертати на гору драбиною крізь вікно. Тою мотузковою зле лізти, ще й зі скриньками в руках.

В льоху були три скриночки. Козак повиносив їх. Дві всунув у міх, закинув на плечі і по драбині поліз у вікно. Трету скринку Петро взяв під паху і поліз за козаком.

Петро пішов дивитися, що його хлопці виносять з замку, що і як вантажать на вози. Котрий козак мав лиху зброю, дістав право вибрати собі ліпшу з воєнної добичі. Решта зброї йшла на вози. Гармат було шість. Дві більші і чотири менші. Більші гармати пішли по одній на віз, менші поміщено всі на однім возі. Пороху був цілий один віз, олова два вози. Ця робота тяглася аж до вечера. Ледви її скінчили,

Зруйновання замку відложено на другий день.

Коли смерклося, Петро вийшов з замку, щоби знов відвідати отамана. Саме тоді попри замок їхали верхом якісь три, неначе міщани. Побачивши козака, і при мості замку козачу варту, зупинилися. Один з них спитав Петра:

— Вибачай, козаче. Чий той замок?

Петро не знав, що то за люде, отже не знав, що відповісти. Відповів вимиваючо.

— То Горохів.

— Та ми знаємо, що Горохів. Горохівський пан має міліцію з козаків? Не боїться?

— Він вже нічого не боїться.

— Деколи й небоя вовки зїдять. Я чув, що в цих сторонах крутиться загін Коструби.

Петро подумав, що тих трьох йому нічого боятися, отже сказав:

— Горохівський пан вже й Коструби не боїться. Горохівського пана вже поховали козаки Коструби.

— Коструба тут? — другий міщанин спитав живо. — Можна з ним балакати?

— Він тут, але тепер ні з ким не балакає. Троха потурбований, відпочиває.

— То може його осаула тут?

— Ви балакаєте з ним?

— Коли так, то ми вами перекажемо Коструби, що треба, і поїдемо далі. Тепер Хмельницькому потрібне велике і добре військо. Гетьман стоїть в Білій Церкві, куди приказав збиратися всім козакам зі збрусю, з кіньми і з запасом. Всім загонам приказує залишити війну на власну руку, та всіх кличе йти до Білої Церкви. Ви також ідіть просто відси туди. Такі прикази гетьман дав у своїх універсалах. Перека-

жіть Кострубі і бувайте здорові!

Міщани почвалали вперід. Петро пішов до отамана. Той, неначе би вже не міг балакати. Але коли Петро став розказувати про нові універсали гетьмана, отаман очуняв. Вислухав цікаво і сумно похитуючи головою, сказав:

— Я вже воювати не буду, так мені доїхала та одна дурна куля. Загін ти приставиш до Білої Церкви. Я мабуть лишуся тут, де тепер лежу.

— Батьку! Ви жвавіщі і голос маєте лішний, як це було рано.

— То передсмертна горячка робить так.

Козаки, що були з Кострубою, по однім відходили. Коли отаман лишився з одним Петром, сказав:

— То я просив їх, щоби відійшли, як ти прийдеш, бо маю сказати тобі щось в чотири очі... Ти кажеш, що мені ліпше. Може воно так, але може є й навпаки. Мені бачиться, що я вже цеї ночі не переживу. Щоби не було запізно, скажу тобі зараз.

Отаман добув за холяви канчука з широкою на чотири пащі ременя, виниваного мосяжними ґузиками, неначе би в якісь букви. Подаючи Петрови, сказав:

— Возьми це і пильнуй, як ока в голові. Як подужаю, то віддаш мені. Як вмру, то прошу тебе, зроби так:

— Поїдеш до Київа. Не зараз. Аж скінчиться війна. Там питай за вдовою Настею Прудковою, що має доньку Марину. Легко допитаєш, бо різника Прудка, що втопився, всі знають. Вдову знають ще ліпше. Як прийдеш до неї, то покажи їй того канчука і скажи їй, як було, як є і як буде... очивидно, як справді вмру. Скажи їй так:

— "Я був осаулою отамана Коструби. Під горохівським замком його поскоботала куля. Він вмер і його таки там поховали. Вмираючи просив мене загостити до вас і розказати вам, як то він козакував і як вмер... цим разом справді вмер. На доказ, що то справді він був, дав мені і казав показати вам цего канчука."

— Як би Прудкова хотіла знати, як я виглядав, то розкажи. Може ти ще не бачив, що за лівим вухом маю перець. Подивися і також це скажи."

— Зробиш це? — спитав Петра здивованого такою чудною просьбою.

— Зробити, зроблю, хоч не дуже розумію, в чім діло.

— Може колись зрозумієш. Мушу тобі ще одно сказати, щоби тебе перестеречи. У тої вдови дуже гарна донька. І не лиха дитина. Також має маєток обезпечений так, що його дістане аж тоді, коли віддасться. Але ти не дайся зловити на це поти, поки її мама не віддасться ще раз. Як схоче, то знайде зараз якого дурного. Вона ще не стара і понадна. Має свій власний маєток і ще один записаний на неї, але під умовою, що віддасться. Кажу тобі, бережися. Як возьмеш дівчину, хоч її мама ще не віддалася, то марне згинеш. Або повісишся, або вбєш свекруху і жінку.

— Чудне. Мені аж зимно робиться, коли чую таке.

Петро став щось розпитувати, але відповіди вже не дістав, бо отаман вснув. Посидів, забалакав ще раз, пішов до замку. На другий день рано прийшли до замку ті козаки, що ночували з Кострубою і сказали Петрови:

— Зараз, як ви відійшли від нас, отаман пробу-

дився. Сказав нам, що вмирає. Як вмре, приказав поховати себе зараз, там де лежав. Казав, щоби ми це зробили самі, не звіщаючи про це військо і не кличучи вас. Приказав нам поклястися, що зробимо так. Ми поклялися. За годину він справді помер. Ми зробили так, як були поклялися. Там, де він лежав, тепер висока могила з дубовим хрестом.

— А я гадав, що він жартує, кажучи, що з ним так зле.

Все, що в замку для козаків мало якусь вартість, вже було на возах. Що не йшло до Білої Церкви для усього війська, те козаки розібрали між себе. Зачали руйнувати сам замок. Попід мури повкладали міни і попідпалювали. Мури розсипалися. Деревляні будинки зів огонь. Похід рушив. Тепер козаки, що сюди скрадалися лісом, відходили дорогою. Переходячи попри те місце, де була могила отамана, похід задержався. Іжук взяв полусотню з мушкетами і вступив до ліса. Військо обступило могилу отамана Кострубо. Короткою молитвою попращали отамана. Гримнуло пятьдесять мушкетів і військо вийшло з ліса, та пішло далі дорогою. Похід зупинився аж там, де недалеко в лісі скрився був таборик війська. Вози також вийшли з ліса на дорогу, бо тепер козаки вже не потребували боятися напасти. Цілий шлях аж до Білої Церкви був очищений з ворожих військ.

Не всі козаки загона зараз пішли на Білу Церкву, бо не всі були готові йти в повний далекий похід. Неодин мусів перед таким походом дещо зорудувати дома. Таких Іжук розпустив. Лишилися тільки бездомні бурлаки і такі, що дома в господарстві цілком були непотрібні та з собою мали добрі коні і весь воєнний запас. Таких була не ціла сотня. Їх і цілий

табор. Іжук приставив до Білої Церкви.

Петра кортіло поїхати до Київа, щоби виконати послідну волю свого отамана Коструби. Це, що він йому набалакав, умираючи, було якесь таке чудне, загадочне і цікаве, що Петро хотів як найскорше збагнути цю загадку. На добавок морочив його образ доньки тої вдовиці, до котрої покійний отаман справив його з тим чудним канчуком. Хоч Петро тої Марини ніколи не бачив, в його душі утворився її образ. Був цікавий, чи вона справді така, якою він бачив її в своїх снах. Він сам чув і його сердило, що хоч тої дівки на очі не бачив, а вже залюбився. І хотів поїхати до Київа і боявся. Боявся, що вона не така, якою виплекала її його уява. На його щастя військо увільнило його від того клопоту, і він вже не потребував, бо не мав права морочити собі голову питанням: "їхати до Київа, чи ні?" Його зробили сотенним осаулою уманського полку. Подорож до Київа забрала би богато часу. Сотенний старшина, ще й тоді коли військо що лиш орґанізувалось, не міг на довший час відставати від війська.

Петро лише виклопотав коротку відпустку до Вільхівки. Вільхівка була недалеко, можна було вернути за пару днів. Він там не був конечний, бо його батьківщиною орудував його родич; добрий господар і чесний чоловік. Але що инше гнало його до Вільхівки, а саме послідна воля отамана Коструби. Передаючи Петрови канчук, вмираючий приказував пильнувати його як ока в голові. Канчук постійно спочивав за холявою, але цілком безпечний він там не був. Цеж була війна з походами, боями і всякими иншими пригодами. Канчук міг пропасти. Якби пропав, то не булоб з чим їхати до вдовиці Прудкової. Петро рішився заховати його у себе в хаті, у Віль-

хівці. Поїхав до Вільхівки, чудний свій скарб заховав у скрині, попросив родича пильнувати, щоби не затратився і зараз вернув до війська.

Військо гетьмана України пішло під Пиляву. Іжук пішов з ним. Великий бій з Ляхами скінчився розгромом і знівеченням цілої польської армії. Ляхи прийшли були з великими скарбами, які опинились в руках козаків. І Петро тоді добре обловився; його вючак мав що двигати. Хмельницький пішов під Львів, з під Львова на Замость. Коли при кінці падолиста Хмельницький зняв облогу Замостя, прийшло перемиря. Таке велике військо вже було поки що непотрібне, отже деякі відділи відходили розходилися. Відійшов також Петро Іжук. Просто зпід Замостя поїхав до своєї Вільхівки. Але не приїхав з порожними руками, бо того, що придбав був на побоєвищи під Пилявою, не розтратив, не продав за безцін Жидам. Сховав і відпочавши, по кількох днях вибрався до Київа... з канчуком Кострубп в холяві.

До Київа Петро приїхав при кінци грудня. Допитав хату Насті Прудкової і на другий день пополудни пішов до неї. При вході до хати зійшовся з дівчиною, що саме тоді виходила з хати. Погана була, отже він подумав:

— Це хиба не донька Прудкової, Марина.

Петро поздоровив дівчину і спитав:

— Я до Насті Прудкової. Чи то її хата?

— А чиняж би? Але її нема дома. Є лиш Марина, її донька. Сидить в пекарни.

— Можна з нею бачитися?

— А чому-ж би ні?

Дівчина вернула, відчинила двері від кухні на розстіж і гукнула:

— Марино! До тебе, чи до твоєї мами якийсь

козак.

Відвернулася не зачинивши дверий і відійшла. Петро станув на порозі і вдивився в дівчину, що підвела ся з лавки коло стола, на котрім лежали дві обскубані гуски. Глянувши на дівчину, Петро стуманів так, що забув поздоровити її і сказати хто він і чого приходить. Його спантеличило це, що дівчина, хоч справді дуже гарна, була цілком не така, як та, яку він все бачив у своїх думках і в своїх снах. Подумана дівчина буде середнього росту, ця, що тепер стояла перед ним, висока. Тамта була смаглява, у цеї личко як молоко закрашене кровю. Тамта була кароока, у цеї очі ясноголубі, як небо. Тамта була задумчива, з лагідним тужливим поглядом, у цеї лице жваве, погляд живий, веселий, неначеб ті очі не вміли инакше, як лиш сміятися. Тамта чорнява, ця ясна білява. Коли він стояв хвилю не озираючися, вона підступила до него і сміючися, спитала:

— Чи мені може крізь двері причулося, що хтось з нашою наймичкою балакав? Як я добре чула, то мабуть був ще оден, але пішов, полишивши мені німака.

Ця глумлива замітка отверезила його. Треба було якось виправдувати себе і він відповів:

— Бо я мабуть попав не в ту хату до якої мене справили. Я до Насті Прудкової.

— Настя Прудкова, моя мама, отже ти не зблудив. Але мами нема дома. Пішла до сусідів. Може діло таке, що й я годна зорудувати за маму, або переказати їй?

— Я мушу балакати з мамою. Я на те приїхав з далека. Аж зза Уманя.

— Зза Уманя! Цеж на кінци світа. То мабуть буде якесь дуже важне діло. Що це могло би бути?

— Важне, чи ні, не скажу, бо я сам не знаю, в чім діло. Маю тілько переказати пару слів. Чи вони важні, осудить хиба лиш твоя мама.

— То хиба зажди, аж верне наймичка. Я її зараз пішлю по маму... Я попрошу тебе до світлиці, але сама лишуся тут. Не тому, щоби боялася козака, але що тут маю роботу. Доскубаю гуски, бо наймичка має иншу роботу.

— Або я не можу посидіти в пекарни? В світлици було би скучно самому.

— То сідай! Може й мені скажеш, хто ти, і що тебе до мами принесло. Хиба, що це може якась дуже велика тайна і мені не вільно знати? Може то мене продають кому?

— Як ти донька Насті Прудкової, то це, що я маю сказати твоїй мамі, можеш і ти знати. Бодай мені не казали затаювати перед тобою. Я, Петро Іжук, з Вільхівки, сотенний осаула уманського полку. До походу гетьмана під Пиляву, я був сотником в загоні отамана Івана Коструби. Ти знала його?

— Я й не чула про такого.

— Не чула? Отже то лише мама знала його. Він тебе дуже добре знав. То він вислав мене до вас.

— Він? Той якийсь Коструба? Щож він хоче від нас?

— Від вас нічого не хоче, бо він вже.. царство йому небесне. Я поклявся йому знайти в Київі вдову Настю Прудкову і переказати їй, що він вмер. То було так. Я з ним був під Гороховом. Ми горохівський замок взяли, при чім втратили тільки одного, саме нашого отамана Івана Кострубу. Так йому доїхала ворожа куля. Коли вже чув свій близький кінець, позвав мене до себе і сказав, щоби, як його поховають, я поїхав до вдови Насті Прудкової у Ки-

їві, та переказав їй, що сталося.

— Більше нічого?

— Та ні. Лиш на случай, коли би не вірила, показав перець за своїм вухом і дав мені одну річ, по якій вдова вже увірить, що не брешу. Дав мені отце і казав показати твоїй мамі.

Петро виймив зза холяви канчука і поклав на столі. Глянувши на Марину, зжахнувся. Лице, вже й так біле, побіліло як стіна. Широко розплющеними очима гляділа хвилю на канчук і захиталася. Він прискочив до неї і обіймивши кріпкими раменами, не дав упасти на землю. Це тревало тільки хвилинку. Кров назад закрасила гарне лице. Його кортіло поцілувати дівчину, але боявся, що вижене його з хати. Це до решти отямило її. Вона викрутилася з обіймів, сіла на лавці, сперла голову на долони і шепнула:

— Подай мені води. Збанок з водою і чарки на полиці.

Петро скочив по збанок. Налляв до чарки і поставив перед нею. Сербнула раз, другий і каже:

— Вже минуло. То він дав тобі того канчука? Той Іван Коструба? Мав також перець за вухом? За лівим, чи за правим?

— За котрим, не скажу. Але що за одним був перець, знаю дуже добре, бо показав мені.

— То він вмер? Та ще раз?!

— Не второпаю.

— І я ні. Хиба мама таки добре вгадала, що то була тільки комедія. Він справді балакав з тобою, не тому чотири роки, а чотири місяці? Вмер на твоїх очах?

— Ти зразу сказала мені, що про Кострубу й не чула ніколи. Тепер кажеш, що він хиба ще раз

вмер. Отже ти таки знала його, тільки гадала, що він вже давно небіжчик.

— Бо я ще не знала, що у него був той канчук, за вухом перець... Ще й з тим канчуком справив тебе до нас. Хиба ти знаєш, що він все писався Коструба? Це може тільки його козацьке іменище?

— Може й так. Хтож він був, той Коструба?

— Це скаже тобі моя мама... як схоче. Мабуть не схоче.

Марина подумала хвилю і каже:

— Не знаю, як зробити з мамою. Чи пустити тебе до неї з тою вістию і з канчуком, не упередивши її? Моя мама дуже прудка. І ціла пригода з тим Кострубою дуже немила. Зробимо так. Вперідь я з мамою побалакаю. Потому скажу тобі, йти тобі до неї, чи ні, і як з нею балакати.

— Як би ти вперідь з нею побалакала, булоби не зле. Але, як би там не скінчилося та твоя балачка з нею, то я таки мушу бути у неї і переказати їй всю правду, бо така була воля мого отамана, царство йому небесне. Він був для мене неначе батько, його воля для мене свята.

— То нехай так. Вперідь я побалакаю. Ти прийди до нас нині смерком. Канчук лиши мені.

— Не лишу, бо Коструба дав його мені. Твоїй мамі казав лиш показати.

Петро всунув канчук назад за холяву і встав, щоби відійти. Волів би ще побалакати з дівчиною, але не личило. Зорудувавши своє, треба було відійти. Помогла йому сама дівчина, задержавши його докором.

— Ти вже відходиш, хоч ще нічого не сказав нам про того Кострубу. Сказав лиш, що вислав тебе до нас з тим канчуком, тай вмер. Як він був твоїм о-

таманом ,то ти чейже щось більше знаєш про него. Я буду обскубувати гуски, бо завтра у нас вечерниці, ти сядь і розказуй... Хиба, що заборонив?

— Не заборонив. Коли хочеш послухати, то розкажу дуже радо.

Щоби з дівчиною посидіти як найдовше, Петро зачав з кінця. Сказав, що Коструба був спільником його батька, що всі разом промишляли на уходах, що чумакували. Розказав про цілий похід аж під Горохів. Найдокладніще розказав, як то Горохів попав у їх руки, і який був кінець отамана Кострубн. Не забув сказати, що покійник дуже хвалив доньку Прудкової. Коли скінчив, Марина крадьки отерла слезу з лиця. Розмова урвалася. Якийсь час обоє сиділи мовчки. Йому загадка зачала прояснюватися, але ще не був певний свого. Кортіло його знати зараз, чим той Коструба був для Марини і її мами. Боявся оскорбити або й розсердити дівчину, але не міг запанувати над собою. Він спитав:

— Чи з тобою, дівчино, можна балакати на розум?

— Не инакше, як лиш на розум, — відповіла сміючися.

— Мені покійний отаман не байдужий. Я хотів би щось більше знати про него. Про його давне минуле.

— Я гадала, що ти вже знаєш від него; але не хочеш того сказати мені.

— Він мене вислав до вас. Про тебе балакав так, як батько балакає про любу дитину. Ти здивувалася, що він вмер тепер, не тому чотири роки... Коли вмер твій батько?... Коли ти гадала, що він вмер? Отаман казав мені, що твій батько втопився. Коли це було?

Марина закрила очі руками і захлипала. Йому зробилося ніяково. Встав, приступив до неї, нахилився і поцілував у чоло, кажучи:

— Прости мені, що я так, не хотячи, вліз чобітьми в твою душу. Я не хотів оскорбити тебе.

Вона ще гірше заплакала. Тепер для него вже не було стриму. Обіймив одною рукою за шию, другою за стан пригорнув крепко до себе став цілувати. Чоло, очі, щоки, уста. Аж коли почула цілунок на устах, затрусилася. Відскочила від него, її очі загоріли гнівом. Вона крикнула:

— Так то ти по злодійськи використав мою хвилеву неміч? Геть мені відси!

Вхопила його за рамя, привела до дверий і відхиливши їх, випхала його за поріг. За ним викинула його свитку і крикнула:

— Як ще маєш охоту балакати з мамою, то прийди смерком. Найліпше булоби, як би ти вже цілком не заходив до нас. Що мамі треба знати, я знаю і мамі перекажу .

Тріснула дверми і Петра лишила в сінях самого. Надів на себе свитку і вийшов. Ішов як пяний. І солодко було йому, бо обіймав і вицілував гарну дівчину і гірко, бо прикрий був кінець. Зайшов до свого приятеля, у котрого закватирувався був. Щастя, що його ще не було дома, бо зараз доміркувавсьби, що Петрови сталася якась дуже немила пригода. Сидів і туманів. Став ломати собі голову питанням, чому та Марина, заки її ще побачив, була цілком не така: не така тілом і не така темпераментом. Він волів би, щоби вона була лишилася такою, яку він, аж до стрічи з нею, носив у своїй душі..

Став думати, відки в його уяві взявся той перший образ Марини. Хиба що колись бачив таку дів-

чину... Ніяк не міг нагадати собі, щоби коли бачив таку. Аж ідучи думкою взад, до дитинячих літ, знайшовся з батьком у його старого приятеля Павла Дрімайли. Дрімайло жив далеко від них між Дністром і Богом, вже в сусідстві татарських кочовищ. У того Дрімайли була вісімлітня донька Анна. Хоч тоді Петрови дівчата ще цілком не були в голові і Анна ще була дитиною, він таки задивився на неї, бо таке гарне було це дівчатко. Аж тепер Петро зрозумів, відки у него взявся образ Марини, якої ще цілком не бачив. Коли Коструба сказав йому, що київська Марина дуже гарна, в душі Петра відсвіжився образ Анни. Тепер Анні мусіло бути вже яких сімнацять або вісімнацять років. Петро подумав:

— Коби то знаття, що вона ще не віддана і ще нікого не любить. Вона може не така, як та білява гадина. Яка то мусить бути мама тої Марини, коли отаман так перестерігав мене перед нею!

Коли Петро вийшов, Марина лишила недоскубані гуси на столі, і пішла до світлиці. Кинулася на подушки низького турецького дивану і дала волю слезам. Козак справді приніс вість про смерть її батька, котрий її дуже любив і пестив. Не хотіла станути перед мамою напухла від плачу, бо мама все прихильно згадувала його. Встала, умилася, глянула до зеркала і вернула до гусок. Наймичка вже була дома. Незабаром і мама прийшла. Марина пішла за нею до світлиці, та сівши на дзиґлику думала, як зачати. Мама переймила її, питаючи:

— Чи не плакала ти?

— Та плакала, бо прийшла сумна вість. Тато вмер.

— Очивидно, що вмер, коли втопився. Ти аж нині до того додумалася і ще по чотирьох роках пла-

чеш?

— Мама ніколи не вірили, що тато втопився.

— Не вірила і ще нині не вірю. Того й мене так сердить, як ти плачеш. Нема чого плакати і нема за ким плакати... за таким!

— Ваша була правда, що не втопився. Але тепер ви вже справді вдова, я сирота. Тато померли тому чотири чи пять місяців.

— Хто тобі сказав?

— Був тут козак Петро Іжук. Сам тато, вмираючи, вислав його сюди звістити нас про це.

— Тато?! Сам тато? Козак сказав, що його вислав Іван Прудко? Козак мав з собою які докази, що то був саме Іван Прудко, не хто инший?

— Вислав його не Іван Прудко, а Іван Коструба. І той козак не знає, що його отаман Коструба раньше звався Прудко, та що він ваш муж, мій тато.

— Відкиж ти знаєш, що той небіжчик Іван Коструба, твій тато? І пощо той Коструба вислав до нас козака, коли йому не сказав, що висилає його до своєї жінки і до своєї дитини?

— Мушу вам переказати з кінця, так як той Іжук розказував мені. Висилаючи його до нас, Коструба показав йому перець за своїм вухом і дав... мені аж лячно згадувати. У козака за холявою був той нещасний... канчук. Вмираючий Коструба казав показати вам, щоби ви знали, хто його вислав.

У вдовиці очі заіскрилися. Стала пястуком гримати об стіл і кричати:

— А не казала я, що той пес не втопився?! Він втік від мене. Покинув жінку і дитину, тай пішов козакувати. З Прудка зробився Коструба... Ти добре придивилася канчукови? Той, що різав мою спину?

— Важко було дивитися, але я добре оглянула його. Мала в руці, хоч волілаби цілком не бачити.

— Ти нащо віддала? Треба було взяти, щоби я мала доказ.

— Не дав. Радше відобрав від мене. Годі було битися з ним. Та ще раз прийде. Я казала йому прийти нині смерком.

Прудкова подумала хвилю і каже:

— Ти гадаєш, що я вірю? Може він тепер вмер так само, як тоді втопився.

— То чогож висилав би до нас козака з тою вістию?

— А чого тоді прислав аж двох? Тоді ніхто не бачив, як він топився, тільки ті два. Тепер прийшов тільки той один, будь то би свідок його смерти. Він хоче, щоби я ще раз віддалася. Про це свідчить його завіщання. Він мабуть провідав, що я не вірю в його смерть і не вірить той, що взяв би мене. Через те я отягаюся і мій жених воловодить. Щоби ми таки побралися, вислав до нас того козака з канчуком... Козак справді не знає, що його отаман Коструба, то колишній різник Прудко?

— Коструба не сказав йому того, але козак мабуть сам вгадав.

— Гадаю не таїти цего перед ним, бо це не помогло би. Хиба був би якийсь дуже дурний, як би не вгадав. Як прийде, то зразу лиши його самого зі мною. Розмову поведу так, що він і не стямиться, як вищебече мені всю правду.

— Буду сидіти весь час в другій комнаті.

— І в другій комнаті ні, щоби не боявся, що крізь двері чуєш нашу розмову. Іди до пекарні, там ще й так багато роботи на завтрішні вечірниці... Щоби йому розвязати язик, постав у мене на столі

яку закуску, паленку і мід. Той, що валить з ніг.

Обі нетерпеливо дожидали гостя. Марина сіла в пекарни у вікні, бо вже стало смеркатися. Побачила його і вийшла до сіней, де світився каганець. Петро увійшов і станув стовпом. Не сподівався на самім вступі зійтися з Мариною.

— Чи не вийшла вона на те, щоби мене знов випхати за двері? — подумав.

Але вона стояла перед ним усміхнена, зазираючи йому глубоко в очі. Він не годен був збагнути, що значить ця усмішка: Чи перепросини це, чи хоче його ще раз випхати за двері? Вона мабуть сама вгадала, яка колотнеча думок в його душі. Приступила близче до него і каже:

— Щоби ти знав, що я тобі не ворог, маєш!

Обійняла його за шию, кріпко поцілувала в уста і відскочила. Він метнувся до неї, щоби по козачому подякувати за таку дівочу ласку, але вона відчинила двері від маминої світлиці і стоячи на порозі крикнула:

— Мамо! Козак прийшов.

Пхнула його так, що він знайшовся на середині комнати, заперла за ним двері і пішла до пекарні.

Прудкова запросила козака до другої світлиці. Посадила за столом, сама сіла по другім боці і промовила.

— На сухо, не гладко балакається. Вперід закуси і прополоч горло. І я прополочу. Але вибач, що я собі возьму з иншого збанка, бо я баба і пю тільки такий мід, як дощівка.

Наповнила його чарку, свою, цокнулася і випилила. Він зачав перший.

— Я вже балакав з вашою донькою. Не знаю, чи переповіла вам?

— Донька всьо переповіла мені, кожне твоє слово. Але ти мабуть знаєш щось більше. Може щось таке, чого не хотів розказати Марині. Ти коли пізнав твого отамана Кострубу?

— Він тому чотири роки примандрував до Вільхівки, де жиз мій покійний батько. Заприязнився з батьком і став його спільником. Я тоді ще був у Київі в школі. Тому два роки я вернув до батька і від тоді був товаришем Кострубі аж до його смерти під горохівським замком.

— Він ніколи не казав, де бував і який хліб їв ще заки зійшовся з твоїм батьком?

— Хиба сказав батькови. Мені про своє минуле ніколи не розказував.

— Ні тоді, коли вмирав?

— Ні тоді.

— Чи ти був при його смерти? Чи бачив небіжчика? Ти поховав його?

— Це ні. Але я бачив його рану і балакав з ним, коли він вже зібрався на той світ. Коли вмирав, я не міг сидіти коло него ждучи на його кінець, бо військо пішло під мій провід і я мусів відійти до війська. Рано я вже молився на його могилі.

— Отже ти при його смерти не був і не поховав його...

— При тім були мої й його товариші. Вони поховали його. На війні, або зараз ховають, або як не стане часу, лишають тіло на поталу вовкам і вірлам. На щастя отамана ми вже були безпечні, отже товариші поховали його.

— Поховали, або не поховали... Чому вони так поквапилися, що тобі й не показали мерця?

— Кажу вам, що на війні ховають зараз. Ховають, коли є час.

— А я тобі кажу, що його не поховали і він ціл-

ком не вмер.

— На що-ж би мене дурив так?

— Та нащо вас?

— Чи ти знаєш, що він був мені?

— Мені приходять ріжні думки....

— Де канчук?

Петро ще не встиг сягнути рукою до чобота, як вона сама нахилилася до него і вихопила канчук з холяви держала його в дріжачих руках та призиралася мосяжним ґудзам. Дріжачим голосом спитала:

— Не казав тобі, на що цей канчук і кого він бив ним?

— Не казав. Лише сказав мені показати його вам, щоби ви знали, хто мене післав до вас.

— Так що з того коли я тобі не вірю. Ти не брешеш, але він бреше твоїми устами. Я тобі скажу, хто він, той твій отаман Іван Коструба. То Іван Прудко. То мій муж і батько моєї Марини. Він ще раз хоче здурити мене, що я вже вдова.

— Як він справді не втопився і як не вмер, то хиба боїться, що ви будете шукати його, розщибатися за ним.

— Так так. Не вірить, що він мені не в голові, отже хоче, щоби я віддалася. Гадає, що як буду мати мужа, то про него цілком забуду. Я справді вже була би віддалася, як би не те, що мій суджений так само не вірить в смерть Прудка, як і я. Ось чому він будь то вмер і його будьто би поховали. Був би спосіб допевнитися, але про те скажу тобі аж коли побалакаю з моїм женихом. Ти лишаєшся в Київі?

Петро замнявся. Йому треба було вертати зараз, але цілунок Марини був такий солодкий, її тіло таке роскішне, що його кортіло ще нераз поцілувати і нераз пригорнути її до себе. Була надія, що

мамуня віддасться, бо жениха мала. Щоб отаман здурив його і не вмер, Петро не вірив. Тепер в його вухах звеніли тільки слова перестороги отамана, щоби доньку Прудкової виминав, поки не віддасться її мама. Відповів виминаючо.

— В Київі не лишуся, але коли відїду, ще сам не знаю... Може ваш жених схоче балакати зі мною... Чи ви скажете йому яку вість я привіз вам?

— Очивидно, що скажу. Не знаю, чи увірить. У мене завтра вечірниці. Прийди й ти. Народу не богато буде, лише пару осіб. Дві жінки з мужами, три товаришки Марини з братами і мій Кирило; кушнір Кирило Кухлій. Але сокотися, бо всі три дівки гарні, і на вечерницях самі чарівниці. Котра готова тебе причарувати до себе, а ти мабуть вже маєш якусь в твоїй Вільхівці. Плакалаби за тобою.

— Я ще й не думав про дівчата, бо не було коли. Хиба тепер розглянуся. Може завтра у вас котра причарує мене і я за пару днів буду вертати до Вільхівки з жінкою.

Петро гадав, що коли вже зорудував своє посольство, то йому личилоби відійти. Він встав, але вона сіпнула його за рукав і приневолила назад сісти.

— Лишися у нас на вечеру. Ще Марину позву з пекарні Але мушу тобі сказати, що моя донька не на те, щоби її хлопці баламутили. Ти, як приїхав так поїдеш, а дівчина лишилась би, і мені на клопіт, тужилаби.

Вдова відійшла. По хвили двері відчинилися і на порозі показалася Марина. Поклала палець на устах і шепнула:

— Тільки здалека від мене, бо зараз прийдуть мама. Сідай там за столом, я сяду по цім боці.

— Мами ще нема. Бодай позволь подякувати тобі за те, що не сердишся на мене і так сердечно привитала мене.

— Як зараз не сядеш за столом, то вертаю до пекарні і мамі скажу, що боюся тебе.

— А як буду відходити, вийдеш до сіний попращатися?

— Як не вийде мама, то... може, хоч це, правду кажучи, троха заскоро. Мені соромно. Не гадай, що я дурію за тобою. Я лиш хотіла перепросити тебе за те, що рано викинула тебе за двері. Але ти був такий нахабний...

— Не жалую того, бо я скористав подвійно. Рано взяв собі сам, ще й заробив твої перепросини.

— Довго я буду стояти тут? Чому не сідаєш?

— А вийдеш на відхіднім?

— Вийду, але того вже не буде. І не важся!

Ледви Петро сів, надійшла мамуня з полумиском. За нею наймичка несла ренту. Їли, попивали і балакали. Мамуня неначе завзялася допечи козакови, бо не відходила ні на хвилю; ні на хвилю не лишила доньки саму з козаком. Петро нетерпеливився. Хотів, щоби та вечера і та гостина раз вже скінчилася, бо ціла його надія була на відхіднім. Дівчина обіцяла вийти з ним до сіний, де надіявся на пращання бодай раз пригорнути її до себе. Що не позволить, не вірить. Нарешті діждався. Дівчина попращала його, крадьки моргаючи до него і вийшла перша, будьто би до пекарні. Петро попращався зі старою і також вийшов. Але марна була його надія. Такого милого гостя ґаздиня відвела аж до виходу на вулицю. Петро лиш ковтнув слину і пішов далі.

На другий день вечером Петро знов пішов до Прудкової на ті, заповіджені нею вечерниці. Здиву-

вався, що в сінях темно. Ще більш здивувався, що хтось обіймив його за шию і став цілувати. Він, очивидно, не стояв як мертвий стовбур. Нараз пустив дівчину і відскочив, неначе би наздоптав на гадину, бо дівочий голос шепнув йому до вуха:

— Що скаже Марина, як вчує, що ти козаче обіймав та цілував мене, бідну наймичку?

Петро стояв і думав як йому перед Мариною виправдатися, коли би наймичка перед нею похвалилася. Попросту скаже як було. Так сталося тому, бо він мав право гадати, що то була Марина. Рішився сказати зараз, ще заки наймичка похвалиться. Вже хотів застукати в двері, коли зробилося ясно. Пару кроків перед ним стояла Марина. В руці ще держала горщик, яким раньше був накритий запалений каганець.

Шепнувши "дам я тобі наймичку!", Петро кинувся до неї, обіймив і так притис до себе, що вона аж зойкнула. Горщок вилетів з руки, впав на землю і розбився. Двері від пекарні рипнули і на порозі станула наймичка. Вона почула бренькіт і зойк, отже вийшла подивитися, що таке в тих сінях дієсь. Петро і Марина відскочили від себе, але вже було запізно. Наймичка бачила, як вони цілувалися. Відвернулася і двері зачинила за собою. Марина спитала з докором:

— Навіжений! Що тепер буде, як наймичка вищебече мамі?

— А ти нащо здурила мене?

— Бо я хотіла знати, чи ти далі будеш цілувати, хоч гадаючи, що то не я, а наймичка. Я хотіла знати, чи тобі однаково яка дівчина, аби лиш дівчина.

—У вас, як на вечерниці, дуже глухо. Чи так

пізно сходяться? Може й прийшов за скоро?

— Мама відкликала вечерниці. Саме через тебе. Через ті вісти. Так порадив мамин жених. Кухлій сказав, що діло треба перебалакати, поки ти ще в Київі. Як би нині було у нас більше осіб, то цю балакачку треба би відкласти напізніще, а Кухлієви горить земля під ногами. Аж смішно, що такий старий так залюбився. Він вже тут і балакає з мамою. Потому хоче й з тобою балакати. Мама просила, щоби ти, балакаючи з ним, ні словечком не згадав за канчук. Іди до світлиці. Вони обоє в тій другій, де ми вчера їли вечеру. Хвилю зажди на мене, бо я піду до пекарні побалакати з наймичкою. Попрошу її, щоби язик держала за зубами. Як верну і сяду коло тебе, то ти будь чемний, бо до нас кожної хвилі може вийти мама. Було би недобре, як би наскочила на таке, як наймичка.

— Щоби мама не зробила нам такої несподіванки можна обезпечитися. Поставмо під дверми стільчик. Як мама буде відчиняти двері, то стільчик посунеться і перестереже нас.

В другій світлиці сидів кушнір Кирило Кухлій. Настя Прудкова сиділа на його колінах, обіймивши його за шию. Так сиділи, балакаючи. Вона вже сказала йому, що прийшла вість про смерть її мужа Івана Прудка. Сказала, хто цю вість привіз, як Прудко будьто би вмер і як його будьто би поховали. Казала "будьто би," бо в ту смерть і в той похорон не дуже вірила. І Кухлій не мав певности, що вона вже справді вдова. Не маючи тої певности, не хотів женитися. Нараз стурбоване лице Прудкової прояснилося. Вона сказала:

— Був би спосіб допевнитися, якби той козак схотів зробити нам вигоду і завів нас до могили того

Коструби. Прудко зломив був ліве рамя. Кість зрослася, але не цілком рівно і там, де було зломане, лишилася грубша кість. Як би так того Коструба викопав, то по кости пізнавби, чи то мій топільник.

— Треба би з ним побалакати зараз. Він відай вже прийшов, бо за дверми чути розмову.

Вдова врадувана, що знайшла спосіб, схопилася з колін милого і з розмахом вдарила собою в двері. Хоч з того боку був підставений стільчик, напір був такий сильний і наглий, що двері з гуркотом відчинилися на розтіж. Вдова на порозі на хвилю задеревіла, побачила таке, що зразу не могла своїм очам вірити. Двері відчинилися і мама станула на порозі так нагло, що в Петра і Марину неначе грім вдарив. Від тої неожиданки і з жаху й вони неначе задеревіли. І не рушилися, впялївши в маму свої очі. Петро сидів на стільчику, Марина на його колінах. Так обоє сиділи в обіймах. За вдовою стояв Кухлій і понад її рамя також дивився на ту, з жаху скамянілу молоду пару. Аж коли вдова підвела руку з пястуком, щоби кинутися на доньку, молоді розскочилися. До бучі не прийшло, бо холоднокровний кушнір вхопив Прудкову за руку, втягнув її назад і запер двері кажучи:

— Дурна! Це вода на наш млин. Тепер маємо його в руках. Дівці й так час межи люде, а то якийсь гідний козак. Скажи йому, що як хоче дівку дістати, то нехай поможе нам. Нехай заведе нас до могили свого отамана. Іди до доньки, його прийшли до мене.

Вдова троха подумала і поміркувала, що ті неожидані любощі, то справді вода на млин. Вийшла і по хвили увійшов Петро. Кушнір привитав його словами:

— Ти, бачу, з дівчиною вже добив торгу. Тепер

ще треба дістати згоду мами. Я, просто з моста. Як я при твоїй помочі дістану маму, то ти при моїй помочі дістанеш дівку. Сідай і слухай! Мені треба знати, чи той твій отаман Коструба справді помер і чи то він похований десь там, де ти був з ним.

— Лішних доказів, як ті, що вже дав Прудковій, не маю.

— Я сам знайду доказ, як мене заведеш до могили отамана. Він має значену кість. Розкопаю могилу і подивлюся на кість його рамени.

— Як дістану Марину, то заведу вас.

— Як заведеш, то дістанеш Марину.

— Згода. І так одно й друге треба буде відкласти до весни. В грудни годі могилу розкопувати, і хату мушу вперід приладити на приняття ґаздині.

Коли так в одній комнаті Кухлій добивав торгу з Петром, в другій комнаті мама гаркалася з донькою. Кухлій увійшов до них саме в хвили, коли Марина крикнула:

— А я, мамо, кажу вам, що як не дасьте мене за него, то нароблю собі і вам такого сорому, що через мене не будете могли на вулицю показатися!

Кухлій приступив до неї, взяв за руку і каже:

— Мама мала право сердитися і перечити тобі, бо ти поза її плечима знюхалася з козаком. Але мама тобі не ворог і позволить. Я також зачинаю мати право щось до того доповісти. Я з ним вже балакав про тебе. Вже на весну поберетеся.

Марина відскочила і крикнула:

— Аж на весну? Чому не зараз?

— Спитай його самого.

Петро, котрий стояв у дверях, промовив:

— Душа радаб зараз до раю, але ціле моє господарство разом з хатою вирендовані. Як виповім

аренду, то цілу хату зможу взяти для себе не скорше, як в марті. Тепер що лиш грудень.

Марину це не відстрашило. Вона слушно замітила:

— Тепер зима, а в зимі вигідніще місто. Ти хати тут не маєш, але я маю. Наша хата простора, ще дві комнати стоять порожні. Перезимувати можемо у Київі. На весну перенесемося до Вільхівки. Наше вінчання може бути зараз, хочби й нині. Або так, або ні. Як вже що має бути, то нехай буде зараз. Я не думаю довго ждати, тай все думати: "буде що з того, чи не буде?"

Петро замітив несміло:

— Мушу скочити до хати бодай по якісь гроші; бодай по шмаття.

— Або у нас того добра нема? Я знаю, що ти не бідний. Що маєш в хаті, не пропаде. Як хочеш доконче їхати, то їдь здоров, але вже й не вертай. Казала Феся, що обійдеться!

Кухлій вхопив Прудкову за рукав, потягнув за собою до другої комнати запер двері і спитав:

— Що-ж ти гадаєш з усім тим зробити? То вперта дівка.

— Я троха не трісну з досади!

— Та чого? Чейже сама не схочеш, щоби дівкою постарілася.

— Коли-ж бо вона поза моїми плечима.... Ще й таке! Козака що лиш вчера побачила, нині вже на його колінах. Агій!

— Котра так не зробила би з таким козаком, як би мала нагоду? Як опрешся, то будем мати в хаті пекло, може й сором. Гадаю, що найліпше буде дати її козакови, але як покленеся, що на весну заведе мене до могили свого отамана. Зиму нехайби перези-

мували у тебе, тут в Київі.

Петро Іжук знехтував пересторогу свого отамана. Оженився з донькою Прудкової, хоч вдова далі лишилася вдовою і нетільки далі жила при доньці, але й орудувала цілим господарством. Петрови не дуже вигідно було з тим, але коли він жінки не взяв до себе, а пристав до неї, то мусів терпіти. Потішав ся, що це не довго буде, бо в марті перенесеться до своєї Вільхівки і господарство передасть жінці. Пізніще й мамуня віддасться та його жінка, його хата, і він сам цілком вийдуть з під осоружної опіки свекрухи.

По перших тижнях любощів йому скучно стало жити в Київі, де не мав ніякої роботи. І в хаті годі було видержати, бо вередлива свекруха до всього втиралася. Жінка щораз менше бунтувалася проти мами, щораз більше ставала по її стороні. Йому аж лекше стало, коли в половині лютого жінка сама сказала йому, щоби їхав до Вільхівки, зробити лад в хаті. Далека була дорога, але добра, бо саньми. Назад поїхав до Київа аж в половині марта, щоби забрати жінку. Як потерпав, так і сталося. Жінка не хотіла маму лишити саму. Обовязок опікуватися хатою Прудкової взяв на себе Кухлій, як арендар хати. Обі жінки поїхали з Петром до Вільхівки.

При кінци квітня, коли вже прийшов тепліщий час і гарна погода, до Вільхівки приїхав купнір Кухлій. По трьох днях відпочинку Петро і Кухлій вибралися до Горохова. Поїхали верхом, ведучи одного вючака з харчами і з лопатами. Їхали два дни і до руїн замку доїхали в ночі. В звалищах замку переночували, і досвіта поїхали до ліса. Могила вже засіялася буряном. Перехрестилися, з могили витягли хрест і зачали копати. Який локоть глубоко, лопа-

та Кухлія за щось зачепила. Підважив і з глини висунулося кінське копито, далі й нога. Кухлія обляв зимний піт. Лише глянув на Петра і не кажучи нічого, кинув лопату і сів під найблищою сосною. Став мовчки напихати люльку. Петро ще хвилю викидав глину. Показалося, що це таки могила коня. І він кинув лопату. Вискочив з ями, сів біля Кухлія, кажучи:

— Здурив мене мій отаман, я здурив вас.

Кухлій не відповів нічого. Пакав люльку і дивився перед себе. По хвили Петро спитав:

—Ви сердитеся на мене?

Кухлій неначе би не чув. Витріпав люльку, встав, приступив до коня, зазубелав і скочив у сідло. При усім тім не пустив пари з уст. Петро спитав:

— Ви батьку, куди?

І не глянувши на Петра, Кухлій воркнув:

— До Київа.

— Не знаєте шляху.

— На кінци язика.

— До Вільхівки не поступите?

— Нема до кого.

— Що-ж я зроблю з моєю свекрухою?

— Ти зварив пиво, ти випий його!

Кухлій щез з очий Петра.

Петро куняв під сосною добрі дві години, напихаючи раз коло разу люльку. Не знав, як з тою вістию станути перед свекрухою. Не знав, як йому взагалі вертати без Кухлія. Як свекруха побачить, що він сам, то в першій хвили буде гадати, що Кухлій в дорозі помер. Як скаже, що і яке знайшли в могилі, та що Кухлій поїхав просто до Київа, покинувши її, в хаті буде пекло.

— Що буде, те й буде, а вертати треба.

Петро сів на коня і поїхав. Чим блище до Вільхівки, тим поволіще їхав. Їхав і думав:

— Коби то я мав ким переказати їй, щоби перша її лють проминула заки я стану перед нею!... Може би піп зробив це і спас мене від першого вибуху бабської скаженини?

Щоби його в селі ніхто не побачив, та не доніс жінці, що він вже вернув, вїхав у ліс під Вільхівкою і там пересидів до вечера. Коли вже добре смерклося почвалав на попівство, що було на краю села. Пішов до попа і розказав йому, який має клопіт. Піп гладив бороду і слухав. Вислухавши, хвильку подумав і каже:

— Під ніч не добре йти з такою вістию. І ти не міг би зараз потім, цеб-то ще в ночі показатися в хаті. Переночуй у мене. Завтра рано піду до неї. Як верну, то скажу, йти тобі до хати зараз, чи ще підождати.

Петро лишився у попа. Рано піп пішов до хати Петра і його свекрусі шепнув до вуха, що хоче побалакати з нею без свідків. Цікава, що піп хоче від неї, завела його в сад. Сіли на лавочці і піп зачав:

— Я чув, що ви хочете ще раз віддатися за Кирила Кухлія, купціра в Київі.

— Що правда, то не гріх.

— Може бути гріх, бо кажуть, що ви ще не вдова.

— Нині, завтра буду знати. Мій зять і мій жених поїхали подивитися. Мій небіщик муж назначений. Покажеся, чи то справді він там похований.

— Вже показалося. Там, під Гороховом похований, не Іван Прудко, ані взагалі чоловік, а кінь.

— Відки знаєте?! — Прудкова крикнула, схопившися.

— Іжук з Кухлієм були там і викопали. Кухлій відтам поїхав просто до Київа. Іжук вертає до Вільхівки.

Очі Прудкової троха на верх не вилізли. Затисла пястуки і крізь зуби шепіла:

— То не може бути, то не може бути! Петро вже був би вернув і сказав би мені.

— Може він боїться вертати з такою вістю?

— Я йому голову провалилаб, ножем вбилаби! То не може бути. Попе, ти брешеш!

Кинулася до попа, вхопила його за бороду і стала з усеї сили сіпати, кричучи:

— Брешеш, брешеш, брешеш!

Піп в крик. Надбігла Марина і розділила їх. Піп відвернувся, пігнав садом аж до плота, перескочив пліт і пішов до хати. Петро здивувався, що він так скоро назад і спитав:

— Ну? Може нема в хаті?

Піп відповів, чіхаючись в бороду.

— Є. Щастя, що бодай я сам втік, бо половина моєї бороди лишилася в її руках. Тобі хиба не вертати до хати, а йти в світ за очі!

— Я піду таки зараз. Дам собі раду.

— Зажди троха, аж перша скаженина потахне.

Петро добув з холяви канчука і показуючи попови ремінь, сказав:

— Тут тими ґудзами щось написане. Не збагну, яке то письмо. Подібне до латинського, але не латинське. Піп поклав ремінь на столі і став призиратися. Довго призирався і думав. Нарешті взяв кусник паперу і став з ременя переписувати, точно так, як було на ремени. Переписавши, папір обернув, приклав до шиби у вікні і каже:

— Читай! Латинським письмом "Домінус вобі-

скум." По нашому. Господь з вами.

— То щось чудне. Хто таке написав і нащо?

— Написав якийсь римар. очивидно на чиєсь замовлення. Як ти прийшов до того канчука?

— Муж моєї свекрухи дав мені. показати їй на знак. що то він був. Іван Прудко. Коли донька сказала їй. що той канчук у мене. вона троха не сказилася.

— Тепер вже вгадую. нащо на ремени те "Домінус вобіскум." Канчук на те. щоби ним когось бити. Слова на ремени на те. щоби відбилися на шкірі битого. Инакше небулиби виписані на відворот. Коли вид цего канчука бентежить її. то це знак. що вона кушала його. Тим канчуком Прудко писав на її спині.

— Гадаєте. що я не вмію писати?

— Що на те сказала би ваша жінка?

— Або моя жінка не має спини?

Петро словами відгрожувався. але в душі не був такий герой. Він таки волівби першу стрічу зі свекрухою якось перескочити. Бороди не мав. але мав голову. Він вже чув. що його свекруха любить розбивати горшки й миски об голови челяди. Один горщик міг би остаточно переболіти. але хата готова перемінитися в постійне пекло. Зволікав. зволікав, але в полудне таки вибрався до хати. Коли віхав на подвіря. свекруха стояла на порозі хати. на щастя без горшка в руці. За свекрухою стояла жінка. Петро передав коня джурі. сам пустився до хати. Свекруха вже здалека привитала його запитом:

— Кирило де? Ти згубив його. чи може поховав в могилі твого отамана?

Петро відповів супокійно.

— Не хотів лежати в одній могилі з кобилою.

отже взяв, тай поїхав умирати до Київа.

— Тобі жарти в голові? Чому не кажеш, що ви знайшли в могилі Коструби?

— Та я вже сказав, що кобилу.

— Чому Кирило не приїхав з тобою?

— Бо казав, що нема до кого?

Прудкова стисла пястуки і зашипіла:

— Нема до кого? Нема до кого? Ти, ти, ти!

Булаби при челяди кинулася на него з пястуками, як би не те, що Марина обхопила її обіруч і відтягла. Він попри них проховзся до хати і пішов до своєї хати переодягтися. Посидівши хвилю встав, щоби двері защіпити на гачок. Але двері відчинилися і увійшла Марина. Заломила руки і промовила:

— Що ти наробив? Буде пекло. Пекло вже було тоді, коли в хаті ще був тато. Тепер буде ще гірше.

— То я наробив? То через мене твій тато втік від мами?

— Втік не через тебе. Але ти розбудив у ній надію, що тато вже вмер.

— Надію? Мама сама не вірила.

— Не вірила, але всеж таки думала собі, "а-нуж!" Як би не те, то була би мене тобі не дала.

— І ти була би не вийшла за мене? Була би не полюбила мене?

— Проти маминої волі була би не вийшла. Як би ти був не прийшов до нас і не збаламутив мене, то я була би полюбила иншого. Лиш ти один був на світі?

В комнату всунулася Прудкова і важко дишучи, забалакала до Петра:

— Я прийшла розмовитися з тобою на розум.

— Як на розум, то й овшім. Балакаймо!

— Ти здурив мене і обікрав!

— Це у вас розмова на розум?

— А на розум! Ти здурив мене, що мій муж помер.

— Чи я вам сказав, що помер Іван Прудко? Чи я вам сказав, що мій отаман Коструба помер на моїх очах? Як хто здурив, то отаман Коструба... може й ваш муж Іван Прудко. Як здурив, то не лиш вас, але й мене.

— Він здурив тебе? То ви оба змовилися, щоби для тебе обікрасти мене. Тою брехнею ти вкрав мою доньку.

— Вашу доньку я взяв, бо вона сказала мені, що любить мене. Любить так, що й проти вашої волі була моя. Клялася, що буде моя, хоч би... Ви самі знаєте, до чого доводить кохання, як годі по божому.

— Ти так співаєш?! Ти таке на мою доньку? То ти гадаєш, що я так виховала мою дитину? Що перший ліпший волокита мав би силу звести її? На тобі!

Вхопила стільчик і кинула на него. Він відхилився. Стільчик вдарив в образ на стіні і розбив його. На столі лежав канчук. Вхопила і поцілила його в голову. Вхопила каламар і хлюснула. Його жінка стояла на боці і на все те супокійно дивилася.. Йому вже терпцю не стало. Вихопив зза холяви канчука і крикнув:

— Хочете, щоби я на вашій спині виписав "Домінус вобіскум?"

Тепер на него кинулися обі жінки. Марина вхопила його за рамя, кричучи:

— Ти хочеш бити мою маму? Маму?

Свекруха вхопила канчук і силувалася вирвати

з його рук. Обі викручували і вигукували. Петро не думав з бабами довго змагатися, ні панькатися з ними. Канчук лишив у руці свекрухи, але вхопив її за рамя так, що вона аж заскімліла і канчук пустила на землю. Другою рукою вхопив рамя жінки і обі баби в купі вихав за двері. Защіпив двері на гачок, канчук всунув назад в холяву і вікном вийшов на подвіря, з подвіря далі, в поле. Вернув аж смерком. До хати увійшов з канчуком в руці. Від челяди почув, що обі жінки спять мертвецьки пяні. Свекруха, заки в пекарни повалилась пяна на землю, витовкла шаліючи майже всю посудину. Петро приказав принести до своєї комнати вечеру і запас на завтра. Зїв вечеру, на землю кинув пару килимів і ляг спати. На другий день рано поснідав і вже приступив до вікна, щоби знов туди вийти з хати, коли перед вікном станула свекруха і загородила йому дорогу.

— Ти знов утікаєш? Я мушу побалакати з тобою на розум.

— На розум? Чи так як вчера?

— Впусти мене до хати!

— Може би ми, мамо, побалакали так, як ось стоїмо?

— Нехай і так... Я хотіла тобі сказати, що довше без мужа не можу жити. Твоя вина, що Кирило втік від мене.

— То моя вина, що ви не маєте доказу смерти вашого мужа Івана Прудка? Чи то я сказав Кухлієви, що Коструба, не Коструба, а Прудко? Чи то я розголосив ,що Прудко не втопився, а втік від вас?

— Твоя вина, бо через ту вість, яку ти приніс, Кухлій до решти втратив віру, що Прудко втопився. Ти ще тим завинив, що до решти осиротив мене, бо

збаламутив і від мене видурив мою дитину.... І я хочу мати мужа. Ти до решти відстрашив Кухлія, отже ти віддай мені його назад!

— Колиж бо він не хоче з такою, що ще має живого мужа.

— То приведи мені того живого мужа. Ти в змові з ним, отже знаєш, де його знайти. Як приведеш його до мене то будеш мати в хаті спокій. Як ні, то кожна днина буде така, як вчера. Я не жартую.

Відвернулася і відійшла. Петро взяв шматок хліба й сала і пішов до пасіки. Вернув знов аж смерком. Знов сказали йому, що жінку і свекруху вже поклали до ліжок, бо самі не годні були зайти, такі були пяні. Мало того. Дівка до коров лежала тяжко побита свекрухою, кухарка втікла до сусідів. Петро знов переспав ніч окремо. Рано під його вікно прийшла жінка і застукала. Коли приступив до вікна і спитав, чи вона хоче балакати з ним на розум, вона спитала:

— Коли ти раз вже поїдеш по мого тата?

— Деж я його знайду?

— Хибаж ти не знаєш де? Ти з ним в змові.

Щоби спекатися, сказав:

— Виберуся з неділі.

— То задовго ждати. Нині що лиш четвер.

— Скорше не можу, бо то дуже далеко.

— Кажу тобі, як не віднайдеш і не приведеш мені батька, мамі мужа, то нам не жити з собою.

— Якось то буде.

Жінка відійшла. По цій розмові погадав, що все вікном не треба лізти, бо поки що, напасти не буде. Вийшов дверми. Сів на коня і поїхав до сусідного села, де жив той родич, що раньше арендував його батьківщину. Зробив з ним нову злагоду. На случай,

коли би поїхав і до двох неділь не вернув, то родич, ще раз возьме на себе ціле господарство, полишаючи жінці Петра тільки хату, город, поле кругом хати, пару коров і одну пару коний. Коли смерком вернув до хати, жінки ще не спали, але не займали його, бо й нині попилися так, що не годні були вдержатися на ногах. В ночі Петро заніс до льоху під хатою ковану скриньку, закопав і пішов спати. Досвіта, коли він ще спав, до вікна застукала свекруха, кричучи:

— Ти ще спиш? Коли поїдеш по батька твоєї жінки?

Петро протер очі і відгукнувся.

— Як хочете, то й нині.

— Але без него не вертай!

— Та, хиба що так.

Нині обі баби були дуже солодкі. Жінка так подобріла, що просила його нині не відїздити, але ще бодай одну нічку переночувати дома. Тепер Петро вперся, кажучи:

— Я вгадую де твій батько тепер. Кожньої днини може пропасти, не полишивши сліду за собою. Війна зачалася наново. Не сумніваюся, що й він піде. Хто мені скаже, до якого війська він пішов? Чи до Хмельницького, що йде на Польщу, чи до Подобайла, що йде проти Литви; чи може знов піде окремо, ведучи кудись власний загін?

Свекруха вислухала і каже до доньки

— Коли вже йде по него, то нехай іде як найскорше. Шкода кожної днини, кожної години.

Петро навючив на два коні великий запас харчів, пороху і олова. Сам з шаблею при боці, пістолями і кинджалом за поясом, з мушкетом через плечі сів на свого походного. Бачучи це, жінки замітили:

— Ти неначе би не по батька на Запороже, а на війну...

— Тепер скрізь війна. Хмельницькому помагає татарська орда. З такого воєнного походу орди все користають малі чамбули татарських добичників. Тягнуть за ордою і по боках орди, щоби по дорозі нападати на безборонних і обдирати їх, або й наскакувати на цілі безборонні оселі. На случай небезпеки для себе доскакують до орди, будь то би пристали до війська, яке йде помагати нашому гетьманови. На добре зазброєного козака такий чамбул не важиться нападати.

Петро поїхав. Їхати на Запороже, або взагалі по Кострубу, чи Прудка, йому ані снилося. Поїхав на Константинів, де стояла польська сила і куди, як йому переказували, тягла головна сила Хмельницького. Спізнився, бо Хмельницький вже пішов за Ляхами на Збараж. Петро пристав до загона, який здоганяв головну армію Хмельницького. Зпід Збаража пішов під Зборів, де побіда козаків довела до тимчасового мира з Польщею, який козаків зробив володарями цілої Східньої України. При війську знов лишилися тільки ті козаки, які дома не конче були потрібні. Инші відійшли. І Петро відійшов. Доїхавши до Ключева, відки до Вільхівки ще мав два дни дороги. Рішився відпочати, бо його коні вже були дуже змордовані. На добавок, чим блище було до хати, тим менше квапився. Знав, що в хаті знов буде мати пекло, бо поїхав будь то би по свекра, але очивидно вертав без него.

Петра приняв на кватиру Дмитро Лаврович. Якось чудно ціла його родина позирала на гостя, коли Петро, ніяк не стурбований сказав, що він їжук з Вільхівки. Аж після вечері Лаврович вивів Петра

до саду і спитав:

— Ви хиба не знаєте, що у Вільхівці сталося?

— У Вільхівці, чи таки в моїй хаті?

—У вашій хаті

— В моїй хаті? Що в моїй хаті могло би статися? Хиба що свекруха побила мою жінку. А може, подай Господи, приїхав Кушнір Кухлій, одружився зі свекрухою і взяв її з собою до Київа. І це не виключене, що зявився мій свекор, помирився з жінкою, та взяв її до себе. Може з ними пішла також моя жінка і я вже соломяний вдовець? Баба з воза, коням лекше!

Чуючи таке Лаврович доміркувався, що його гість не дуже буде побиватися за жінкою, за тещею, то вже й цілком не буде жалувати. Отже зачав сміліще.

— Мені переказували, що до твої хати сходилися сусідки і запивалися. Бувало, деякі з них попилися так, що як впали пяні, так і ночували разом з твоєю свекрухою і жінкою. Коли Хмельницький під Зборовом замирився з Ляхами, Татари відійшли від него. Деяким чамбулам з очаківської орди дорога була попри наші оселі. Один такий чамбул ішов попри Вільхівку. Скористав з того, що пару обійсть, так як ваше, відокремлені від села і висунені в поле. Люде в селі побачили огонь в тій стороні, але чуючи галайкання доміркувалися, що то Татари, отже боялися його гасити. Рано прийшли на згарища. В згарищах вашої хати знайшли чотири спопелілі трупи. Очивидно то була ваша свекруха, ваша жінка і ще дві сусідки, що разом з вашими бабами запивалися. Може саме тоді, коли наскочили Татари, вони лежали мертвецьки пяні. Люде зібрали попалені кости і поховали в одній могилі. Кромі них пропали ще

дві сусідки. Або спопеліли так, що не лишився слід по них, або пішли в ясир.

Петро довгу хвилю сидів мовчки. Думав, думав і промовив:

— За свекрухою цілком не жаль мені. Марина, як би не мала під своїм боком такої мамуні, може булаби незла жінка... Не знаєте, відки був той чамбул?

— Не скажу. Мабуть котрий з тих, що кочують між Богом і Тилигулом. Йому по дорозі булаби також оселя Кашавка. Я все дивувався, що Павло осів так далеко від хрещеного світа, і так близько до татарських кочовищ.

— Хто той Павло?

— Павло Дрімайло, мій шурин. Оженився з моєю сестрою, царство їй небесне.

Коли Петро почув це, ним затрусило. Перед його очима виринув образ дівчини. Той образ, котрим так любувався ще заки побачив свою Марину. Тепер той образ в його душі виринув ще ясніщий, ще любіщий. Він спитав несміло:

— Чи у него є діти? Я був у него з моїм батьком, але дуже давно. Тому десять або й більше років. Неначе крізь сон нагадую собі маленьке, прегарне дівчатко.

— Лиш ту одну доньку має. Вона вже не дівчатко, а дівка. Парубки дуріють за нею, бо така гарна. Але батько потерпає, що лишиться старою дівкою, бо дуже перебірчива. Ані руш не годна залюбитися. Я нераз казав шуринови, щоби покинув ті відлюдні і небезпечні сторони; щоби перенісся блище до нас. Але він якийсь відлюдок. Неначе би жахався сторін, де більше народу і куди зазирає неодин сторонський. Кожний з нас радується, як прийде який чужий ,бо приносить вісти з далеких сторін. Мій шу-

рин ховається перед кожним, що прийде з далека і заковтає в його двері. Дивак, тай годі!

Петро переночував і поїхав далі. Їхав нарошне так, щоби на згарища приїхати серед півночі. З вючака здоймив лопату і пішов відгребувати льох. На його щастя Татари не були такі дотепні, щоби перекопати льох. Виймив ковану скринку зі своїм скарбом, навючив на коня і поїхав далі, до родича в сусіднім селі. Дав йому переховати свій скарб і сказав, що втративши родину, їде на цілий рік на Запороже козакувати. По році, як знайде яку гідну, оженитьcя ще раз і верне до Вільхівки на батьківщину.

Поїхав, але не на Запороже. Якась сила гнала його в сторону Кашавки, бо той образ дівчини який став привиджуватися йому в сні і на яві. Знаючи, що той образ живий в Кашавці, він не мав сили опертися, щоби не подивитись на него.

В Кашавці у Дрімайла був гість. Старший козак, Іван Нетакий їхав на Запороже і задержався в Кашавці, щоби відпочати і доповнити свій запас. Приняли його в першій хаті, до якої в Кашавці заковтав. Це була хата Дрімайла. Оба дуже втішилися, коли побачили себе. То були старі знакомі, бо тому кільканайцять років товаришували на Запорожу. Дрімайло оженився і відійшов до Кашавки, Нетакий пропав як камень у воді. Ніхто не знав, що він пішов до Київа у черці. Нині знов зійшлися. Посідали в садку за столом, попивали мід і пригадували собі давні часи. Коли так балакали, Нетакий заскочив його вістию:

— Не лиш твоя друга жінка померла, царство їй небесне. Ти вже подвійний вдовець. І Настя, перша твоя жінка вже на тім світі. Вже не потребуєш бо-

ятися, що знайде і чепиться тебе. Я їхав через Вільхівку де ночував у попа. Піп розказав мені, що в селі мав якусь страшну бабу, котра йому вимикала половину бороди. То була соломяна вдова по київськім різнику Прудку. Її муж втік від неї будь тоби втопися в Дніпрі.

— Цілком так само, як я втік від моєї.

— І я від моєї.

— І ти?!

— Я прогрішився був проти тебе. Ти мені розказав про пригоду з твоєю першою жінкою, а я не сказав тобі, що мене загнало на Запороже; що і я втік від жінки будь то би втопився, та що з тою моєю жінкою оженився ти.

— Я не знав, що її перший муж не втопився. Бо що другий повісився, добре знаю. То ти може львівський золотар Коралевич?

— Я. Коли моя і твоя жінка віддалася ще раз і лишилася з четвертим мужом у Київі, я вернув до Львова. Тепер я вже покинув золотарство і вибрався ще раз на Запороже.

— То наша жінка вже покинула нас на віки?

— Та покинула. Сказав мені той піп. Зятеви допекла так що він втік від них. Татари, вертаючи з воєнного походу спалили хату Іжука. З хатою згоріла наша жінка, її донька і ще якісь дві баби.

— То нам вже нічого боятися, що відпитає нас?

— Ми вже вільні!

— Нині впюся. І ти пий!... Анна!... Анна!.. Де та дівка пропала? Кличу й кличу, та не докличуся. Хочу сказати, щоби принесла збанок найліпшого празничного меду.. Анна!

Коли Дрімайло не діждався доньки, вклав у губу палець і свиснув. По хвили свиснув двічи. Ан-

на аж тепер прибігла. Задихана, лице горіло румянцями. Батько став сварити.

— Куди ходила? Кличу кричу, свищу і діждатися тебе не можу.

— Бо я забалакалася з козаком.

— З яким козаком?

— Або я знаю? Хоче, щоби я вгадала хто він. Каже, що мене знає. Що цілував мене, держав на колінах. Очевидно коли я ще була маленька. Ще й каже, що я тоді не була така погана як тепер.

— Щож той козак хоче?

— Казав що приїхав відвідати вас, бо він син вашого приятеля.

— Приятеля? Не казав хто він?

— Петро Іжук з Вільхівки.

Нетакий і Дрімайло зглянулися. Дрімайло спитав товариша:

— Чи не про Іжука ти говорив?

— Та про Іжука. — Нетакий відповів.

— Небіжчик Іжук справді був раз у мене зі своїм сином. Вийду до него і приведу сюди. Дрімайло вийшов і вернув з Петром. Анна принесла збанок меду. Поставила на столі і спитала батька, чи може лишитися в товаристві. Дрімайло відповів.

— Хиба троха пізніще, бо ми ще не скінчили розмови яка не для твого вуха.

Глянула на Петра і відійшла. Розмову зачав Дрімайло:

— Про вовка помовка, а вовк, бух у хату. Ми саме про вас балакали. Отцей мій товариш, Іван Нетакий розказував мені про вас хоч вас ще й на очі не бачив. Тому пару днів, їдучи сюди, він їхав через Вільхівку. Ваш піп розказав йому про вас, про вашу жінку і свекруху, та про їх кінець. Подякуйте

Господеви, що вас увільнив від них. Ми оба знаємо, яка то була баба. І ми оба дякуємо Господеви, що нарешті й він увільнив нас від нашої жінки.

Петро з дива витріщив очі й мовчки позирав то на одного, то на другого. Нарешті спитав:

— То й ви оба, так як мій отаман Коструба, не втопилися, а тільки здурили жінку, щоби від неї втечи? Коструба, чи Прудко гадав, що вона вдова.

— І я так гадав — перебив Дрімайло. — Аж нині довідався від мого товариша Нетакого, що й він був її мужом. Її першим мужом, та втік від неї будь то би втопився. Шкода, що не знаємо де Коструба. Добре булоби, якби з ним зійшлися. Булиби в купі три живі мужі одної жінки. Шкода, що один з нас повісився. Якби був так зробив як ми три, то були би аж чотири такі, як ми два. Я цікавий котрий то чамбул зробив нам таку прислугу. То буде якийсь з цих сторін. Для нас, що живемо тут, ті Татари не страшні. Живемо з ними як сусіди з сусідами. Ми їх не займаємо, коли йдуть де далі хижачити, вони нас не займають. В цих сторонах народ взагалі помішаний. Тут козацька оселя, там татарський улус, десь не десь оселя волоська. Лиш миля від мене є татарський улус Тефікмурзи. Тефік з невеликим чамбулом був під Запорожем. Під Зборів, кажуть, не ходив. Вже прийшов назад. Я гадав поїхати до него, щоби мені розказав докладніще, як то було під тим Збаражем. Тепер вже не треба, бо ти розкажеш нам. Ти й про Зборів розкажеш... Не дивуйся, що я тобі тикаю. І від Нетакого прийми це. Ми старі козаки, ти молодий. На добавок ти неначе наш зять, бо взяв доньку, хоч не нашу то всеж таки нашої жінки. Гадаю, що й Анна схоче послухати... Анно!

Анна прийшла. Всі четверо обсіли стіл. Попи-

вали. Петро розказував. Вони допитували, Петро доповідав. Про себе не розказував нічого, лише про других; про це, що бачили його власні очі і про що йому розказували учасники воєнних пригод. Анна майже не зводила очей з него. Він також часто позирав у її бік. І не стямилися, коли кухарка позвала на вечеру. Петра перетомленого далекою дорогою, господар зараз по вечери вислав спати. Сам з Нетаким ще раз пішов до саду, далі балакати. Нетакий спитав його:

— Чи Анна знає, що Іжук не парубок, а вдовець?

— Як не сказав їй сам, зараз коли приїхав і перед хатою балакав з нею, то не знає. Тут в саді при ній про це не балакалося.

— Треба їй сказати і то зараз.

— Чому зараз?

— Ти не бачив, як вона йому тут призиралася і яким ласим оком він позирав на неї?

— Я не завважав. І, думаю, моя дитина зле не вийшлаби, як би Іжук з нею оженився. То якийсь гідний козак.

— Воно булоби не зле, як би так скінчилося. Але готово скінчитися так, що вони полюбляться, але вона... не схоче вийти за него,

— А то чому?

— Бо вона, як кожна така молода дівка, дурна. Вона полюбить його, гадаючи що він парубок. Коли запізно вчує, що він вже мав жінку, вдуріє. Хоч буде дуріти за ним, не схоче. Треба вже тепер сказати їй, як воно є. Як не схоче вдівця, то й не задуриться. Як таки полюбить, то вже заздалегідь буде знати, кого дістане.

— Нині запізно. Під ніч не добре балакати про

таке з дівчиною. Завтра побалакаю з нею. Вперід розкажу їй про себе самого, та про її маму.

— Я можу розказати їй дещо про Іжука. Вільховецький піп дуже хвалив його.

На другий день рано Дрімайло озирався за донькою, щоби її взяти в поле, на розмову. Не прийшло до того, бо вона вже була в саді з Петром. Обоє сиділи під грушею і балакали. Батько відклав розмову на пізніще. Коли позвали на обід, Анна не прийшла. Переказала, що голова дуже болить її. Петро сидів при обіді, як не свій. Мало їв, ще менше балакав. Казав, що як не нині, то завтра треба буде йому їхати далі... на Запороже. Нетакий і Дрімайло зглянулися. Оба вгадали, що Іжук і Анна добалакалися до якогось поганого кінця. Зараз після обіду Дрімайло пішов до доньки. Сиділа заплакана при вікні. Сів коло неї, взяв за руку і спитав.

— Тобі що сталося?

Анна захлипала, кинулася батькови на шию і шепнула.

— Він вдовець. Я того не знала. Аж нині сказав мені.

— Щож тобі була його жінка, що так побиваєшся за нею?

Анна чудно глянула на батька і спитала:

— Чи ви не зрозуміли мене, чи насміхаєтеся з дурної?

— Я тебе зрозумів дуже добре. Ти плачеш, бо тобі жаль, що жінка Іжука вже вмерла.

Анна відповіла з досадою:

— Не того плачу, що вона вже вмерла, а того, що вона взагалі була на цім світі, та що Іжук з нею оженився.

— А ти за кого хотіла висватати його?

Тепер вона вже не знала, що батькови відповісти. Він питав далі:

— За когож ти хотіла висватати його? Маєш яку для него? Як маєш, то він вже вільний. Його жінка небіжка, він дітий не має...

— Яка тепер вийшла би за него, за вдівця. Хиба вдова, або якась дуже стара дівка, що вже втратила надію дістати парубка.

— Хиба ти не знаєш, що твоя мама, коли віддавалася була такою молодою дівчиною, як ти тепер? Чи твоя мама, ще як була дівчиною, не знала, що я вже мав жінку? Чи ми зле жили з собою?

— Але то були ви.

— А Іжук чим гірший від мене? Та чим ліпша від твоєї мами? Я тобі скажу щось таке, чого ти ще не знаєш і чого не знала твоя мама. Коли я брав твою маму, я парубком вже не був але вдівцем ще не був...

— Як то могло бути?! — Анна аж скрикнула.

— Було так, що я від моєї першої жінки втік, будьто би втопивсвя. Моя жінка, гадаючи що вона вдова, віддалася ще раз. Коли я вчув про це, заліз у ці стени і оженився з твоєю мамою. Аж тепер я подвійний вдовець бо Нетакий привіз мені вість, що й моя перша жінка вже небіжка... Твоя мама не плакала і не прогнала мене від себе, хоч я їй сказав, що я вже не парубок, то чомуж би донька твоєї мами?

— Ви до мене так неначе би то я думала про Іжука.

— Дитино, я не сліпий і не в тімя битий. Ти любиш його. Чи він тебе також?

— Що мені з того, що любить, коли він вдовець.

— Ти хотілаби, щоби він був цілком такий, яким був твій тато? Щоби його жінка ще жила?

— Як би його жінка ще жила, або як би я була знала що він вже не парубок, була би не полюбила його. Він мене збаламутив...

— Як збаламутив, бо любить тебе, то нема иншої ради, як... Казав що оженивсь би з тобою?

— Казав і саме тоді спитав мене, чи я вже знаю, що він вдовець. Дуже здивувався, що я ще не знала, що ви цего не сказали мені.

— Що він хоче женитися і ти любиш його, то чого тобі плакати? Я не бороню, бо знаю, що тобі добре буде з ним.

— Не хочу! За вдівця не піду.

— Я не напираю на тебе. Але ти десять раз змір, заки раз втнеш. Ще подумай. Він казав, що як не нині смерком, то завтра досвіта відїде на Запороже. Чи побалакати з ним?

— Не балакайте, бо нема що балакати. Вдівця не хочу. Не хочу, тай годі!

Дрімайло подумав, що тепер найліпше буде доньку лишити саму, бо як передумає це, що він розказав їй про себе і про її маму, то це не буде без наслідків. Пішов до свого господарства. Петро балакав з Нетаким. Найбільше радили, яким то способом знайти Прудка-Кострубу. Знали, що це не легко буде, бо як він зробив себе ще раз небіжчиком на те, щоби для світа ще раз вмерти, то й своє прізвище змінив ще раз. Чи пішов ще раз в який похід, Петро сумнівався, бо не позволилаб його рана.

Коли Анна і на вечеру не прийшла, Петро посоловів до решти. Ще надіявся, що як переспиться, то вийде до него на другий день рано, і скаже йому, щоби лишився. Але вона й рано не вийшла. Петро

зрозумів, що йому тут нічого довше сидіти, бо нічого не висидить. Пішов до стайні, окульбачив коня і вивів його перед хату, під вікно Анни. До неї вислав наймичку переказати, що вже відїздить. Спитав, чи схоче попращатися з ним: як не годна вийти до него, або впустити до себе, то хоч би крізь вікно. Наймичка вийшла і переказала, щоби зайшов до Анни. Він пішов, підійшов до неї, та не знав, як ту пращальну церемонію зачати. Вона сама забалакала з гіркою усмішкою на устах:

— Тобі у нас так зле, що втікаєш?

— Булоби ліпше, як би я був цілком не зазирав до вас. Було би ліпше мені, мабуть і тобі. Я не втікаю, але жене мене відси моя лиха доля і моя совість. Яж розбурхав твого, доси спокійного духа. Я, неначе збовтав і скаламутив чисту воду в керници. Чим скорше щезну відси, тим ліпше буде для мене і для тебе.

— Як би я знала, що тобі не буде привиджуватися небіжка...

— Ти вже знаєш, що коли я їхав до небіжки і коли жив з нею, то мені привиджувалася инша. Як би не те, то мене не занесла би якась непоборима і солодка сила аж сюди.

Вона потупила очі в землю і ледви чутно шепнула:

— Лишися.

Петро затрусився, але не знав, чи добре вчув. Вона вгадала, що сказала затихо, та що він може не дочув. Зразу у неї майнула думка, щоби доповісти щось противне, але на саму думку, що він готов послухати, відвернутися і відійти, жахнулася. Прискочила до него, обіймила за шию, і цілуючи, сказала.

— Моя мама також дістала вдівця і добре було її!

Петро не жаував цілунків. Аж коли їй вже видалось забогато цего добра і вихопилася з його обіймів, спитав:

— Іти мені до твого батька?

Вхопила його за руку і потягла за собою.

— Він вже знає. Ходім обоє!

Кашавка була маленькою оселею, отже попа не мала. Була капличка, але без попа. Кому потрібний був піп, мусів їхати аж до Ключева, або спровадити його до Кашавки. Дрімайло, Анна і Петро врадили, що вінчання буде в Ключеві у шурина Дрімайли, бо в Кашавці Дрімайло й так немав ніякої родини. Віддавши доньку Дрімайло загадав цілком покинути ці сторони, і осісти десь коло Ключева. Земля була там по найбільшій части нічия, худобу мож було перегнати. Порішено за пару днів перевезти до Кашавки Анну з її приданим. Там вона дожидала би повороту Петра, котрий на якийсь час вибирався з Нетаким шукати Прудка-Кострубу. З натяків як отаман Коструба робив у розмовах з Петром, цей згадував, що постійним осідком його отамана була якась оселя по запорожськім боці Бога. Як не в Гарді, то десь недалеко на південь від Гарду. Рішилися тої днини, коли Анну будуть відвозити до Ключева, вирушити на Гард.

На другий день досвіта зачали вантажити на мажу усе те добро, що Дрімайло давав Анні і яке вже тепер хотів разом з нею відвезти до Ключева. За два дни, цебто в середу вечером ця робота була би готова, в четвер валка моглаби відїхати. В середу досвіта Дрімайло показав челяди решту, яку ще треба було докласти на мажі і пішов до саду, куди за собою

потягнув свого приятеля. Коли посідали на лавці, Дрімайло промовив:

— Я цеї ночі майже ока не зажмурив. Зачинаю жалувати, що я сам неначе кинув мою дитину в обійми Іжука. Бог знає, що з того ще може вийти!

— Гадаєш, що вони недібрана пара? — Нетакий спитав.

—Не те. Що инше морочить мене і не дає вснути. Ти розказував і сам Іжук казав, що з Вільхівки щезло шість бабів, а в згарищах знайдено останки тільки чотирьох. Ті, що хибують, мабуть живі. Може вони в ясирі, але живі. Я не присяг би, що Петро вдовець, що я вдовець. Як би так було, то я дам собі раду; але Анна?

— І мені не дає спати думка, що вони ще живі. Як живі, то в татарськім ясирі. Чамбул, що зруйнував хату Іжука, мабуть з цих сторін. Ти казав, що в твоїм сусідстві є якийсь татарський улус. Там будуть знати, які то Татари були у Вільхівці, чи взяли який ясир і що з бранками зробили.

— Може би справді поїхати до них? Як поїдемо зараз, то до полудня будемо назад.

Дрімайло пішов дати приказ, щоби окульбачили два коні. Нетакий гукнув на Петра, що порався коло мажі. Коли Петро прийшов, Нетакий витягнув з його холяви канчук і всуваючи до свого чобота сказав:

— Гадаю, що тобі цей канчук не буде потрібний. Анна не заробить собі на него, свекрухи не дістанеш. Канчук від мене вийшов, нехай до мене верне. Буду мати по моїй жінці бодай ту одну памятку.

— Беріть! Я й так не знав, що з тим канчуком зробити, бо він все нагадує мені найприкріщі хвилі в моїм життю і був причиною мого нещастя.

Дрімайло гукнув, що коні вже окульбачені. Нетакий пішов і оба почвалали в степ. Ще не зробили пів милі, коли перед ними заклуботалися облаки куряви. Ця хмара, що сунулася по земли, підходила до них. З передного облака виринуло пару їздців. Коли козаки зїхалися з ними, почули, що то цілий улус Тефік--мурзи переноситься на инше місце, бо там, де досі сидить, степ так висох, що худоба гине з голоду. Дрімайло спитав:

— Чи мурза з вами?

— Їде за возами — відповів один Татарин.

— Може би котрий з вас скочив до него і сказав, що тут є і хоче з ним балакати його сусід і приятель Дрімайло?

Татарин обернув конем, почвалав, по хвили вернув з мурзою. Козаки відїхали з ним на бік і Дрімайло спитав:

— Скажи мені, мурзо, щиру правду. Чи ти, вертаючи зі Збаража, не загостив татарським звичаєм до Вільхівки? Мені казали, що то ти там був. Бачив тебе такий, що знає тебе.

Татарин не знав нащо козак питає, отже відповів обережно.

— Чи це була Вільхівка, не скажу.

—То було там, де ти спалив хату з хатою чотири баби. Дві ти взяв з собою.

Татарин ще раз відповів крутійством.

— Ти мав у Вільхівці яких свояків? Може пропав хто з твоєї родини?

—Не гадай, що я хочу від тебе відоймити твою добичу. Я лиш хочу знати, на чім стою.

— Скажу тобі правду. Я був у Вільхівці. Це, що я там спалив одну хату, сталося цілком случайно, бо я в тих сторонах не думав хижачити. Хоч вже була

пізна ніч, в одній хаті край села попри яку ми переходили, ще світилося. Заглянувши крізь вікно, ми побачили мерзький образ. На столі фляшки, збанки і чарки. Чотири баби, очивидно пяні, лежать: дві на лавках, дві на земли. Дві, ледви держаться на ногах. Регочуть і пють. Я увійшов у хату. Ті, що лежали були старі і погані. Ті дві, що ще держалися, були гарні. Молодша дуже гарна. Я вгадав, що то мама і донька. Ті дві я забрав. Старі лишив у хаті так як лежали, хату підпалив і пішов.

— Вони ще у тебе ті дві?

— У мене. Їдуть в критім возі. Хочеш побачити їх?

— Борони Боже!

Дрімайло нахилився до товариша і шепнув:

— Нещастя! Що тепер буде з Анною? Як сказати їй це? Як розлучити їх не наробивши якої біди? Анна полюбила Петра так, що вдуріє, почувши, що він ще має жінку.

В розмову вмішався Нетакий і спитав Татарина:

— Ти ті баби маєш на продаж?

— Ти хотів би купити? Не продаю. Вони лишаться в моїм гаремі. Молодша дуже пришала мені до вподоби і вдоволена з мене. Мамуня нехай лишиться при донці. Вона також не стара ще і буде няньчити своїх внуків. То здорова баба, добра до роботи.

— Нагнеш її до того?

— Вона, що правда, троха поривиста, але у нас не панькаються з бабами так як у вас.

— Чи ти осядеш в цих сторонах?

— Ні. Їду далі. Відси десять день дороги добрим конем. То вже недалеко моря.

Нетакий врадуваний, аж крикнув до Дрімайла.

— Чуєш? Нема чого боятися. Всьо буде добре.

Звернувшися до Татарина, сказав.

— Щасливої дороги. За ту добру вість, я тобі дам щось таке, що тобі нераз стане в пригоді. Отцей канчук має на тую старшу бранку велику силу. Ти кажеш, що вона троха поривиста. Лише троха? Ти її ще не знаєш. Як буде тобі коли тих її химер забогато то потягни по спині тим канчуком. Але так, щоби на шкірі відбилися ґудзи, що на ремени. Тоді на шкірі будуть виписані слова: "Домінус вобіскум." Як спитає тебе, відки той канчук у тебе взявся, то скажеш їй, що ти зійшовся з якимсь Королевичем і він тобі продав.

Мурза подякував за дарунок і поїхав за своїми Татарами. Приятелі вертали назад до Капавки. Їхали мовчки. Аж перед Капавкою Дрімайло зітхнув і промовив:

— Тепер порадь, як все те розказати Анні.

— Ти вдурів?! На що розказувати?

— Треба якось розлучити їх. Якось так, щоби Анну якнайменше оскорбити.

— Нащо розлучувати?

— Петро має жінку.

— А ти був парубок або вдовець, коли брав маму Анни? Зле їй було з тобою? Ти не був перед своєю першою жінкою обезпечений так добре, як тепер Петро. Вже вона з гарему Татарина не вихопиться. І сама не схоче. Мурза сказав, що вона вдоволена з него. Ще як будуть діти...

— То гадаєш, Анну таки дати Петрови не кажучи їй нічого?

— Ні Анні, ні Петрови. Петрови можнаби, але

аж в який рік по вінчанню, або аж будуть діти. І треба квапити. Зразу ти гадав Анну лише вислати до Ключева, щоби там дожидати повороту Петра з поїздки на Запороже. Тепер гадаю, що треба зробити навпаки. Звінчати їх зараз, як лиш приїдуть до Ключева. На Запороже Петро тепер нехай цілком не їде. Нехай сидить коло жінки, будує хату і заводить господарство.

Дрімайло признав, що приятель добре радить. Вернувши до хати, приказав вантажити на мажі решту свого движимого добра, так щоби полишалися тільки голі стіни і те, що малу мало вартість. Анну і Петра цілком не засумувала вість, що вони вперід поберуться, скоро приїдуть до Ключева, а на Запороже Петро поїде хиба аж колись пізніще... як взагалі поїде. Обоє дякували батькови й не знаючи, що то Татарин поміг їм.

Польовання.

Український мандрівний театр загостив до Львова і став грати в сали польського міщанського товариства "Ґвязда." Тоді ще було так, що коли той бідний український театр приїхав до якого міста, то вість про це електризувала всіх Українців міста. Кожний уважав своїм патріотичним обовязком бути бодай на кількох виставах. Тоді і польська публика ходила до українського театру, бо хоч мандрівний, малий і бідний, то мав першорядні сили. Приїзд цего театру до Львова пригадав також податковому контрольорови Баляшеви що він якийсь Українець. Троха патріотизм, троха цікавість спонукали його заглянути до театру. Не жалував, бо попав на штуку, неначе нарошне для него написану. Він любив романтичну белетристику, а в театрі грали драму з життя карпатських опришків "Чорний Матвій." Крім того він перший раз в життю побачив карпатські гори. Правда, лише мальовані на полотні на маленькій сцені мандрівного театру, але до тої пори він і того не бачив. Штука і ті мальовані гори так йому подобалися і так вілися в його душу, що він загадав перший свій урльоп використати на те, щоби побачити їх оригінал. Коли вже рішився пізнати правдиві гори, то не инші, як саме ті, в котрих колись гуляли опришки, яких бачив на театральних дошках. Знав, що найславніщим карпатським опришком був Довбуш, та що він обертався в сторонах Микуличина.

Щорічну тритижневу відпочинкову відправу визначили Баляшеви на осінь. Коло Микуличина лісничим був шкільний товариш і найліпший приятель Баляша. Баляш написав до него, чи не знай-

шовби йому на три тижні кватиру з харчем. Відповідь прийшла відворотною почтою. Лісничий запросив Баляша до себе. Запросини були такі щирі, що Баляш не церемонився, і коли прийшов перший день відпустки, поїхав. Від Станиславова їхав кіньми, бо тоді в гори залізниці ще не було. Троха їхав почтою, троха фіякрами, троха оказіями присідаючися. Лісничий приняв свого старого товариша і приятеля дуже сердечно і завів його до призначеної для него комнати. Баляша здивувала велика сила порозвішуваних на всіх стінах в цілій хаті найріжніщих мисливських трофеїв. Були там роги сернюків і оленів, голови диків з великими клеваками, голова медведя, випхані ґотури й инші птахи. Найбільше Баляшеви подобалися оленячі роги, деякі величезні, неначе би зі столітних оленів.

— Шкода, що я не мисливий, — Баляш промовив, позираючи на одну пару оленячих рогів. — Я хотівби мати таку пару над моїм бюром.

— Друже! — відповів лісничий. — У мене того добра аж забогато. Кілька пар маю в коморі, ще не оправлені. Як будеш відїздити, то виберешсобі, котру пару схочеш.

— Я хотів би мати з оленя мною вполованого.

— Можеш й з такого мати. Тут оленів є ще велика сила. Правда, не кожному вільно полювати, але як тебе ні я не спіймаю, ні мій побережник, то клопоту не будеш мати. В ту днину коли ти підеш з рушницею, побережника того ревіру вишлю в иншу сторону, отже будеш міг безпечно засісти над одним потоком, де олені заходять пити воду.

— Коли ж бо я ще ніколи не полював,, і ніколи не стріляв.

— Не святі горшки ліплять. У мене кілька руш-

ніць. Стріляти я навчу тебе.

Наука зачалася зараз на другий день. Лісничий поставив під смерекою дошку. На дошці намастив вуглем чорну цятку. Дав товаришеви в руки рушницю наряджену шротом і показав як цілятн. Баляш мав добре око і певну руку. Довго ціляв і вже перший стріл був настільки влучний, що два шроти вбилися в долішний кінець дошки. Ще два дни таких вправ, і лісничий сказав, що вже пора зачати марнувати порох в погоні за дичиною. Розповів йому куди йти, щоби зайти на полонину, де мож попасти на якого звіра. Радив йому засісти в кущах коло потічка, куди звір заходить пити воду.

Четвертої днини по приїзді Баляш пішов плаєм, який через два хребти вів на простору полонину. В торбі перевішеній через плече мав кусень ковбаси і хліб, та ріжні патрони: від дрібного шроту, до великих куль. В руці ніс рушницю готову до стрілу, бо в тих безлюдних сторонах звір міг показатися і кількадесять кроків від лісничівки. В одній цівці був шріт, в другій куля. Його серце затовклося сильніще нераз, коли десь на право, чи на ліво або перед собою почув шелест. Але то все бувало якийсь малий птах, або вивірка.

Вже вийшов був на перший верх і зійшов з него, та переступивши поточину підходив під другий верх, коли кільканацять кроків у кущах зашуміло. Шум віддалявся від него. Через ті кущі він не бачив нічого. Чув лише шум. Це був, очивидно, якийсь звір. І то не одна штука.

— Коли не мож брати на око, то треба на вухо.

Так Баляш подумав і в сторону шуму випалив обі цівки. Новоспечений мисливий був обережний. В цівки рушниці всунув два свіжі набої і аж тоді

пірнув у кущі подивитися, чи не поцілив якої звірюки. Знайшов лиш розриту землю. В надії, що звір чи звірі таки десь недалеко спинилися і він ще раз буде мати нагоду стріляти до них, пішов далі туди, куди віддалявся шелест. Ішов звором зо дві години, аж вийшов на верх. Ліспстим верхом ішов далі і вийшов на полонину, коли вже було полудне. Голодний сів, тай взявся до ковбаси і хліба. Наївся і аж тепер нагадав собі, що з хати не взяв фляшки з водою. Сумнівався, чи на тій полонині знайдеся яке жерело. А жара парила така, що від поту ціла сорочка була мокра. Сидів і думав, що йому тепер діяти: іти далі, чи сидіти тут і ждати, бо не було виключене, що олені вийдуть на полонину пасти. Думав, думав, і обезсилений духотою вснув.

Спав які дві години. Коли пробудився, олені вже не були йому в голові. Йому тепер потрібна була вода; вода за всяку ціну. Піднебіня і язик так висохли йому, що аж пекли. Довго обертав язиком, заки видусив троха слини. Встав і пішов шукати води. Ішов раз просто себе, раз в той то в цей бік. Наслухував, чи де не дзюрчить поточина, чи вода бодай краплями не цяпає. Підбігав до місць, де були більші купки зеленого буряну, бо гадав, що там буде, як не жерельце, то бодай багно. Сонце вже котилося вниз. Став потерпати, що як на тій полонині ніч захопить його заки знайде воду, то вмре зі спраги. Стрівожений вже не крутився по полонині, а став бігчи вперед. Час до часу приставав, щоби висапатися. Нарешті й сил не стало, щоби далі бігчи. Сів, та став думати, чи не заждати на росу, щоби її злизувати з трави. Здивувався, коли побачив, що там, де сів, трава побита. Не сумнівався, що нині ще хтось тут сидів. Надіючися, що той хтось може ще не далеко ві-

дійшов. Баляш взяв рушницю та випалив раз і другий. Всунув ще два патрони і ще стрілив двічи. Лиш луна покотилася по горах. Сидів і туманів. Хоч вже смерклося і похолодніло, трава була суха, роси ні сліду. Нараз підвівся, бо яких десять кроків перед собою побачив щось біле. Підійшов, підоймив і затрусився, волосся стало дубом. То був папір, з якого він в полудне, виймивши ковбасу, відкинув від себе. Отже він вернувся на те місце, з якого вийшов був. Тепер йому стало ясно, чому там перед хвилею де сів, трава була потовчена. То він сам зробив це в полудне.

Захитався і впав. Впав, але як опарений раптом підвівся на коліна, та став порпати в земли. Він впав на руку так, що вона влізла в мягку землю, бо тут було невеличке багно. Випорпав жменю болота і став його висмоктувати. Порпав далі, болото ставало щораз рідше. Виплював це, що було в устах, і напхав того рідкого, та далі порпав. Почув зимну воду. Розпорпав ширшу ямку, вона наповнилася водою. Каламутною, але водою. Черпав рукою і пив. Тепер, коли йому вже стало лекше, він розсміявся на ціле горло. Примираючи зі спраги, лежав коло води і шукаючи тої води втік від неї. Аж зблудив, вернувся назад до неї.

Прийшовши назад до сили, Баляш сів та став думати, що йому далі робити. Коби бодай місячна ніч. А то темно, що й на два кроки не видко. Про те, щоби пробувати пройти ліс, без огляду в котру сторону, не могло бути бесіди, бо в ночі не оминувби ні зломів ні дебрів. На полонинці також боявся ніч пересидіти чи переспати, бо знав, що то сторона вовків і медведів. Рішився вилізти на перше дерево, на яке попаде і переночувати на дереві. Тямив, що кількаде-

сять кроків від місця, де в день спав, стояло пару дерев. Підвівсь і пустився навмання, бо в тій темноті очі не робили своєї служби. Справді попав на дві смереки і не дуже грубий бучок, що стояли в купі. Рушницю лишив під деревом і намозолившися троха, сів на першій галузи бучка. Скорше як виліз, зсунувся з дерева, бо побачив світло. Погадав собі, що саме в цій хвили хтось надійшов тут і зробив собі нічліг. Не було виключене, що то лісничий, занепокоєний що його гість не вернувся, вислав своїх побережників шукати його. Коли Баляш вже був на земли і озирнувся, світло пропало. Виліз ще раз на дерево, світло є. Доміркувався, що з землі світла тому не видко, бо між ним і світлом є кущі, або горбок. Щоби зазначити собі, в котрій то стороні від дерева те світло, опустив на землю шапку і зсунувся з дерева. Підоймив рушницю і шапку, та пустився йти. По кількадесяти кроках попав на кущі. Не оминав їх, щоби не губити світла але став крізь них продиратися. Коли продерся, знов побачив світло. Підійшов до него ще яких двіста кроків і станув перед вікном якоїсь хатчини. Вікно було без шиб і без рамів. Була тільки діра. Заглянув до середини.

Чудна якась була та хата. В самій середині пів метра високе огнище вимуроване з каміня і глини. На огнищи горить огонь, на огни стоять на двох залізних триніжках два залізні горшки. Ліворуч огнища на один крок вільного місця, далі під стіною деревляний тапчан. На тапчані хтось лежить. Ноги в постолах звернені до вікна. Над ліжком до стіни прибита полиця. Цілком таксамо було праворуч огнища, лише на тапчані ніхто не лежав. Двері були по противній стороні діри, що заступала вікно. Стелі ні

комина ця хата не мала. За те в середині даху була діра, накрита другим меншим дашком. Туди виходив дим.

— Якийсь дуже бідний халупник — Баляш подумав собі, але таки рішився випроситися на нічліг, бо кромі страху перед вовками і медведями, зачало йому допікулювати зимно. Всунув голову у вікно і гукнув:

— Слава Ісусу Христу!

Той, що на танчані, ані рушився, лише відповів:

— На віки Богу слава! А хто там?

— Такий, що в лісі заблудив і проситься до вас на нічліг.

— То чогож ви там стоїте? Двері не замкнені.

Баляш обійшов хату, відчинив двері без замка і переступив поріг. Господар вже стояв коло огнища і до огню докидав суча. При світлі огню видався Баляшеви якимсь страшним дикуном. Голова патлата з довгим волоссям, що мабуть ще ніколи не чесане спадало аж на плечі. Вуса чорні і великі, як дві мітли. Такіж чорні брови майже цілком закривали огнисті очі. Сердак і сорочка не позастібувані.

— Сідайте і видихайтеся, — Гуцул промовив, присуваючи до огнища колоду. — Ви з рушницею? Ви може стріляли? Бо я чув якісь стріли. Ось тут в стіні коло дверий кілки. Повісте рушницю і торбу, бо до вогню підходити з ними небезпечно. Може ви який новий лісничий, що ще ліса не знає і тому зблудив?.. Ваше лице чого замаране болотом? Ви може впали в болото?.. Але ваш одяг чистий. Ви лише носом лежали в болоті?

Баляш погладився рукою по лици і справді в пальцях лишилися грудки болота. Він вгадав, відки воно, і відповів:

— Я пив воду і так замастився.

— Воду? Та хиба болото?

Баляш став розказувати як то він гасив спрагу і де це було.

Гуцул заломив руки і крикнув:

—Таж там є жерело! Пять кроків нище того місця, де ви порпали в багні. Друге жерело є коло мене, також недалеко відтам, де ви лежали. Умийтеся. Зараз принесу вам води, бо там на дворі темно і ви на жерело не попали би.

Гуцул витягнув зпід тапчана бляшане ведро, вийшов з хати і вернувся з водою. Ляв гостеви воду в пригорщу і гість умився. Вода всякала в землю, бо підлоги не було. Троха зробилося болото, але Гуцул не робив собі нічого з того. Роззираючися по хаті, гість спитав:

— Як ви в такій хаті зимуєте?

Гуцул розсміявся і відповів:

— А деж то хата?! Моя хата в селі і я там зимую. Це колиба. В колибі сиджу лише через літо, поки худоба на полонині. Я тут що лиш від нині, бо завтра на цю полонину переженуть худобу, що вже спасла сусідну. Нині добре буде вам тут спати, бо колиба від минулої осени стояла порожна, отже тут ще нема одної блохи... Ви мабуть голодні. Моя кулеша вже готова. І молоко спражене. Як волите сало...

— Волю молоко. Як ваша ласка, то зїм троха тої кулеші з молоком.

Гуцул здоймив з триніжків оба горшки і поставив їх на краю огнища. Це огнище було одночасно столом. З полиці здоймив другу ложку і подав гостеви. Ложка виглядала не дуже апетитно, але була чиста. На молоко Гуцул дав гостеви бляшане горнят-

ко, кулешу висипав до миски. Тихо стало в хаті, бо оба їли не балакаючи. Гість зїв тільки пару ложок кулеші і випив горнятко молока. Виймив два ціґари. Одно закурив, друге дав Гуцулови. Гуцул подякував і відклав на пізніще, бо ще не скінчив їсти. Лише на хвилю перервав їду. Випив з колиби і по хвили вернувся з оберемком сіна та розстелив його на другім тапчані, кажучи:

— Ви утомлені, отже лягайте. Заки вснете, розкажіть мені відки ви, та що ви в лісі робили?.. Може вам буде холодно, бо як позасипляємо, то огонь погасне. Не маю чим накрити вас, хиба возьміть отцю верету. Все ліпше, як нічо.

Гуцул кинув гостеви верету і присівся назад до миски з кулешою. Гість розтягнувся на сіні, накрився веретою та став розказувати. Сказав, що він в цих сторонах перший раз, що приїхав до лісничого на літо, що ще ніколи не полював. Скортіло його вполювати оленя, та буде дякутати Господу, як сам верне ся живий до хати.

Господар лиш весь час підсміхався. Коли гість скінчив розказувати, Гуцул зітхнув і позираючи ласо на висячу рушницю, сказав:

— То треба знати, куди олень ходить і треба вміти підійти його. Коби у мене рушниця! Була. Ще мій прадід змайстрував її. Раньше Гуцули самі робили свої рушниці. Лише цівку діставали з Молдави. Стара була рушниця. Пани з таких рушниць сміялися. Купували їх і добре платили, як у кого допитали таку. Але стріляти з них не хотіли. Боялися, щоби не трісла. Купували їх тільки на те, щоби повісити у себе на стіні, неначеб то був святий образ. Я моєї бувби не дав за нізащо в світі. Добра була. Так

що з того! Побережник наскочив на мене саме в хвили, коли я поклав оленя. Відобрав рушницю, забрав оленя. Лісничий тою рушницею так втішився, що не подав мене на кару за оленя. Ще й пару пачок дав мені. Я за тою рушницею плакав як мама за дитиною.

— Мені дали добру рушницю, так що з того? Не лиш не вполював нічого, але ще так соромно зблудив. Як мені тепер показатися лісничому і його родині? Тож то будуть сміятися з мене!

— Чорт не такий страшний, як його малюють, — Гуцул потішав його. Дивуватись будуть, не сміятися.

Колиба була побудована з кругляків, шпари між ними не були позатикані мохом, отже як був вітер, то ними дуло на чуприну лежачого. Баляш не любив цего, бо було так, неначе би по голові лазили мухи. Баляш взяв капелюх і ним накрив голову. Гуцул гадав, що гість вже хоче спати, отже перестав балакати. Запалив циґаро і потягаючи сидів тихо на колоді між огнищем і тапчаном гостя. Цей лежав спокійно, дивлячися попід капелюх на огонь і на Гуцула. Гуцул випаливз половину циґара і згасив його. Зза пазухи виймив люльку, напхав її решітою циґара, на це поклав жевріючий вуглик і став пакати. Пакаючи, що хвиля нахилявся над тапчаном, неначе би наслухував, чи гість спить. Відклав люльку і з кишені виймив великого складаючого ножа. Отворив його і держачи в правій руці, великим пальцем лівої пробував, чи острий. Знов нахилився над сплячим. Баляш, котрий попід капелюх все те бачив, аж впрів. Не сумнівався, що то бандит, котрий його хоче в сні заколоти ножем. Мабуть на те, щоби посісти його рушницю.

Непомітно, щоби не зрадитися, Баляш, цілий накритий веретою виймив з кишені свого ножа, відімкнув його і ждав, що далі буде. Гуцул підзівся і наслухуючи, поволи став нахилятися над сплячим. В правій руці далі держав ніж, ліву витягнув над сплячим.

Баляш погадав собі, що опришок хоче лівою рукою придержати його і ножем у правій пробити.

Стиснув під веретою свій ніж з тою постановою, що в хвили, коли Гуцул ще троха нахилиться над ним, вбє свій ніж в груди опришка.

Гуцул відхилився назад і назад сів на колоді між тапчаном і огнищем. В правій руці далі держав ніж, в лівій шмат солонини стягнений з полиці над тапчаном. Кусник відрізав і став їсти з кулешою, якої ще троха було в мисці.

Баляшеви аж недобре зробилося, коли побачив це. Тепер зрозумів, що Гуцул хотів стягнути з полиці солонину, але боявся, що розбудить гостя, отже тому нахилявся над ним і наслухував, чи вже твердо спить. Як би Гуцул був ще троха більше нахилився, Баляш був би вбив невинного і гостинного чоловіка!

Початковий жах, пізніще здивовання і кінцеве вдоволення так утомили Баляша, що він вснув. Пробудився, коли вже сіріло. Гуцула не було в колибі. Роззираючися Баляш побачив, що й рушниці нема. На кілку висіла тільки торба, але отворена. Коли пригадав собі, як то ласо Гуцул позирав на ту рушницю і майже плакав розказуючи, що його стара гуцульська тепер у лісничого на стіні, то не сумнівався, що Гуцул не видержав і рушницю вкрав. Баляш став розважати, що зробити: донести про крадіж до жандармерії, чи сказати лише лісничому, щоби пробував по

доброму відобрати. Почувши, що хтось до колиби підходить, Баляш ляг назад. Голову знов накрив капелюхом, так щоби попід капелюх міг видіти все те, що в колибі діється.

Двері відчинилися і на порозі станув Гуцул з рушницею в руці. Бачучи, що гість не рушається, переступив поріг, рушницю повісив на кілку, в торбу всунув два патрони і застібнув її. Тепер приступив до огнища, та став роздувати огонь. Баляш позіхнув голосно, неначеби що лиш тепер пробудився і привитав ґазду добрим днем. Цей відповів так само і промовив:

— Зараз буде готовий сніданок. Поснідаєте і помандруєте домів. Я зведу вас на шлях, яким безпечно зайдете. Може й вполюєте що.

— Я коби до хати зайшов, бо полювати більше не буду — гість відповів.

— Та бодай нині не вертати вам з порожними руками, щоби лісничий з вас не сміявся.

— На це нема ради. Не маю щастя, тай годі!

Поснідали. Баляш взяв торбу і рушницю, Гуцул взяв уздечку і пішли. За колибою паслася пара коний. Гуцул спіймав одного, зануздав і повів за собою. Зійшли в потічок і пішли далі. При однім його скруті Гуцул зупинився і спитав:

— То ваша рушниця справді нічого не застрілила?

— На жаль, нічого.

Гуцул розгорнув руками вітки кущів і показуючи лежачого оленя, спитав:

— А чняж рушниця, як не ваша, поклала цего? Дома вже не будуть з вас сміятися.

Баляш зараз доміркувався, що як він всунув, то

Гуцул з його рушницею пішов на засідку і вполював оленя. Баляш лише здивувався, що Гуцул того оленя не затаїв для себе. Всеж таки, не будучи певним свого спитав:

— Щож з тим оленем буде?

— Я вже й про це подумав. Самі до хати не донесете його. Лежати тут, поки ви зайдете і пришлете сюди людей, олень не може, бо буде жарка днина. Я привів мого коня. Оленя зчистимо і закинемо на коня. Я ще троха підведу вас. Потому лотоками зайдете до плаю попри потік і плаєм аж до хати. Коня відішлете побережником.

— То ви справді цего оленя для мене вполювали?

— Хто вам сказав, що то я вполював його?

Баляш зрозумів хитрість обережного Гуцула й каже:

—Як би не ви, то я не знайшовби його. Зогнив би тут. За нічліг у вас і за те що ви знайшли мою добичу, купіть собі пару пачок.

Баляш виймив з портфелю двацятькоронівку, але Гуцул відступив від него і сказав:

— Моя колиба, то не міський готель, за який треба платити. Не моя рушниця застрілила оленя.

— Всеж таки то ваша заслуга і вам буде кривда. Поділімся. Я возьму голову з рогами, ви решту.

Гуцул почіхався в потилицю, подумав троха, нахилився Баляшеви до вуха, неначе би боявся, що його підслухає ялиця і шепнув:

— Моєї мами син не скривдить себе. Там далі лежить другий такий... Дякую вам за него, паночку. Коли тільки схочете вполювати оленя, приблудіть до мене.

AUG
8
1983

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY